

Emilia Figura-Osełkowska

OKRĘG KWIDZYŃSKI W PRZEDEDNIU PLEBISCYTU W ŚWIELE NIEMIECKIEJ BROSZURY DLA KOMISJI ALIANCKIEJ – TŁUMACZENIE TEKSTU ŹRÓDŁOWEGO Z KOMENTARZEM

Słowa kluczowe: granice, Kwidzyn, plebiscyt, Powiśle, Traktat Wersalski

Schlüsselwörter: Grenzen, Kwidzyn [Marienwerder], Volksabstimmung, Weichselgebiet, Versailler Vertrag

Keywords: state borders, Kwidzyn, plebiscite, Powiśle, Treaty of Versailles

8 stycznia 1918 r. w Waszyngtonie prezydent USA Thomas Woodrow Wilson wygłosił doroczne orędzie do Kongresu. Szczególnie znaczący dla Polski był punkt 13, w którym powiedział: *należy stworzyć niezawisłe państwo polskie, które winno obejmować terytoria zamieszkałe przez ludność niezaprzeczalnie polską, któremu należy zapewnić swobodny i bezpieczny dostęp do morza i którego niezawisłość polityczną i gospodarczą oraz integralność terytorialną należy zagwarantować paktem międzynarodowym*.¹ Rzeczywiście Traktat Wersalski kończący I wojnę światową w znacznym stopniu zmienił kształt granic państw europejskich. Większość z nich została wytyczona odgórnie jak tzw. Korytarz Pomorski² zapewniający Polsce dostęp do Morza Bałtyckiego, ale na niektórych terenach spornych o przebiegu linii granicznej mieli zadecydować sami mieszkańcy podczas plebiscytu. Na podstawie głosowania miała też zapaść decyzja o kształcie granicy między Polską a Prusami Wschodnimi³. Kluczowe stwierdzenie o ludności niezaprzeczalnie polskiej było punktem wyjścia do działań obu stron – polskiej i niemieckiej, które przed prze-

¹ 8.1.1918 r., Waszyngton, Tzw. 14 Punktów Wilsona zawarte w dorocznym orędziu Prezydenta USA do Kongresu, w: S. Sierpowski, *Źródła do historii powszechnej okresu międzywojennego. Tom pierwszy: 1917–1926*, Poznań 1989, s. 34–35.

² Zob. K. Kierski, *Pomorze polskie, sprawa tzw. Korytarza*, Poznań 1928.

³ O plebiscycie w Prusach Wschodnich zawarto informacje w dziale IX *Traktatu pokoju między mocarstwami sprzymierzonymi i skojarzonymi i Niemcami, podpisanego w Wersalu dnia 28 czerwca 1919 roku* - Prusy Wschodnie art. 94–98, s. 70–74, w: Dz. U. 1920 nr 35 poz. 200, źródło: <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=w-du19200350200> (dostęp 20.12.2020).

prowadzeniem głosowania podjęły się rozpoznania i określenia sytuacji narodowościowej osób zamieszkujących tereny Warmii, Mazur i Powiśla.

Niniejszy artykuł przedstawia fragment broszury pt. *Das Abstimmungsgebiet Marienwerder in seinen geographischen und geschichtlichen Zusammenhängen. Eine Darstellung für die Interalliierte Kommission für Regierung und Volksabstimmung in Marienwerder*⁴ [Kwidziński Okręg Plebiscytowy w kontekście geograficznym i historycznym. Zestawienie dla Międzysojuszniczej Komisji do spraw zarządu i plebiscytu w Kwidzynie]⁵ wydanej w przededniu głosowania przez Deutscher Ausschuss für Westpreußen, Zentralstelle der Arbeitsgemeinschaften der politischen Parteien im westpreußischen Abstimmungsgebiet [Niemiecki Komitet dla Prus Zachodnich, Dyspozytura Związków Robotniczych Partii Politycznych w Zachodniopruskim Okręgu Plebiscytowym]⁶.

Na jej treść składa się sześć rozdziałów w dwóch kategoriach: pierwsza Ogólna – rozdział I: Warunki geograficzne, II: Warunki historyczne, III: Aktualna struktura społeczeństwa, IV: Struktura gospodarcza, oraz druga tematyczna – rozdział V: Wisła i Nogat i VI: Linia Osy. Każda z wymienionych dziedzin została omówiona dwa razy – najpierw skrótowo nakreślona, a następnie rozwinięta w dalszej części opracowania. Pośród licznych publikacji o tematyce plebiscytowej⁷ mało jest takich, które opisują ludność Powiśla z niemieckiej perspektywy, toteż do tłumaczenia został wybrany rozdział III wnoszący najwięcej informacji o ludności zamieszkującej Okręg Kwidziński. Jest to subiektywny obraz stosunków społecznych i gospodarczych Powiśla, jaki na łamach tego typu materiałów propagandowych strona niemiecka chciała przekazać Komisji Międzysojuszniczej i samym mieszkańcom, aby wpłynąć na bardziej korzystny dla siebie wynik głosowania. Zdaniem strony niemieckiej plebiscyt na Warmii, Mazurach i Powiślu był pozbawiony sensu, gdyż wedle danych statystycznych ziemie te w znakomitej większości zamieszkałe były przez Niemców oraz osoby posługujące się jako głównym językiem niemieckim. Sama decyzja o ustanowieniu Korytarza była dla Niemiec krzywdząca i przyczyniła się do destabilizacji politycznej, gospodarczej i społecznej w Prusach Zachodnich i Wschodnich. Do tego widmo utraty wpływów politycznych i militarnych na wschodzie Europy, kontro-

⁴ Goerdeler, Löwel, Dr. Schuffels, Sommer, Weiß, *Das Abstimmungsgebiet Marienwerder in seinen geographischen und geschichtlichen Zusammenhängen. Eine Darstellung für die Interalliierte Kommission für Regierung und Volksabstimmung in Marienwerder*, Überreicht von Deutschen Ausschuss für Westpreußen, Zentralstelle der Arbeitsgemeinschaften der politischen Parteien im westpreußischen Abstimmungsgebiet, Marienwerder 1920. Niniejsza broszura znajduje się w zasobach Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie pod sygnaturą XX HA Rep. 2 II Nr. 4268 Bd. 1, s. 3–40. Podczas katalogowania zastosowano podwójne numerowanie stron – jedna karta archiwalna odpowiada dwóm stronom broszury. W niniejszym tłumaczeniu użyte zostanie oryginalne numerowanie stron broszury.

⁵ Przypis tłumacza.

⁶ Przypis tłumacza.

⁷ Zob. J. Minakowski, *Baza artykułów dotyczących plebiscytu na Warmii, Mazurach i Powiślu w 1920 roku*, Olsztyn 2010; P. Stawicki, W. Wrzesiński, *Plebiscyty na Warmii, Mazurach i Powiślu w 1920 roku: Wybór źródeł* (Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie nr 95), Olsztyn 1986; W. Wrzesiński, *Plebiscyty na Warmii i Mazurach oraz na Powiślu w 1920 roku* (Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie nr 45), Olsztyn 1974.

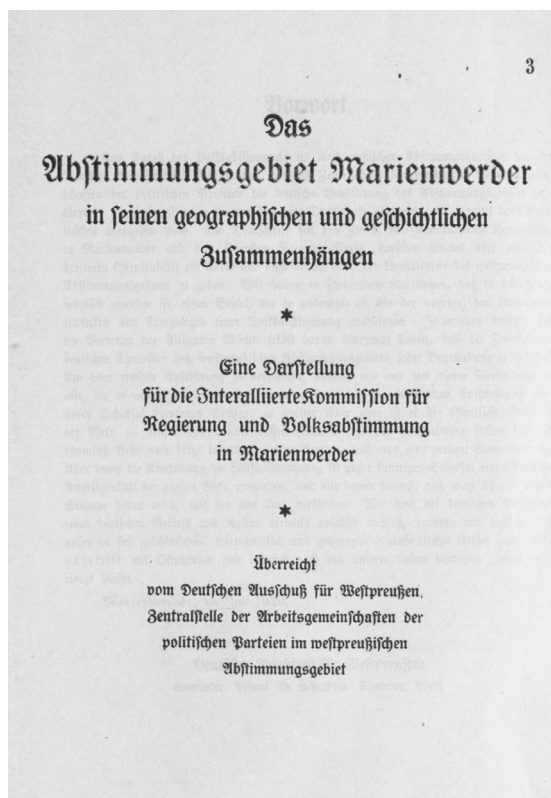
lowania sytuacji na granicy z mocarstwem rosyjskim oraz zaplecza gospodarczego w postaci zasobów drewna, zboża, czy nawet bursztynu było motywujące do podjęcia działań utwierdzających dominację niemiecką w regionie Warmii Mazur i Powiśla, czyli w Zachodnio- i Wschodniopruskim Okręgu plebiscytowym. Dlatego oprócz rozsiewania informacji propagandowych i licznych prób wywierania nacisków rząd niemiecki wyszedł z inicjatywą do mieszkańców Prowincji Wschodniej i podjął działania o charakterze prospołecznym zapowiadając m.in. odbudowę Prus Wschodnich ze zniszczeń wojennych pod warunkiem, że teren ten nadal będzie należał do Niemiec⁸, co miało być kolejnym argumentem na korzyść strony niemieckiej.

Poniższy artykuł zawiera oryginalny tekst niemiecki w postaci fotokopii dokumentów⁹, wierne tłumaczenie na język polski z komentarzem i przypisami tłumacza oraz niemiecko-polski indeks nazw miejscowości, użytych w tekście. Często powtarzające się nazwy geograficzne np. Weichselniederung [Powiśle] zyskały polski odpowiednik. Jednak dla zachowania jak najbardziej oryginalnego charakteru i spójności tekstu zostało zachowane oryginalne niemieckie brzmienie dla nazw miejscowości, których aktualna nazwa i narodowość została umieszczona w przypisach oraz w indeksie. W nawiasach kwadratowych znajdują się uzupełnienia, dodatkowe tłumaczenia lub komentarze załączone przez tłumacza.

Rozpatrując każdy materiał źródłowy warto zwrócić uwagę na jego kontekst historyczny i wynikające z niego rozbieżności względem innych źródeł lub stanu faktycznego. Tak i w tym przypadku – na potrzeby agitacji plebiscytowej autorzy druku skupili się na danych liczbowych oddających ilość Polaków i Niemców, nie podając narodowości drobnego odsetka pozostałych mieszkańców Powiśla, którego można doliczyć się dopiero po samodzielnej wnikliwej analizie przedstawionych danych. Mimo to fakt ten nie umniejsza wartości historycznej dostarczanej przez poniższy tekst. Przypadająca w 2020 r. setna rocznica plebiscytu jest dobrą okazją do przybliżenia mniej znanych dokumentów przedstawiających inny od polskiego punkt widzenia. Niniejsze tłumaczenie dotyczące kwestii społecznych dostarcza bogatego materiału porównawczego i daje możliwość do dalszej pracy badawczej oraz dyskusji na znane już zagadnienia ale widziane w innym świetle.

⁸ Odbudowa powojennych zniszczeń, poprawa stanu infrastruktury Prus Wschodnich i Zachodnich, czy też opieka medyczno-socjalna należały do priorytetowych działań utworzonej w 1921 r. Treudankstiftung – [Fundacji Podziękowanie za wierność]. Zob. Archiwum Państwowe w Malborku (dalej APM), zesp.: Wydział Powiatowy w Malborku, syg. 9/60/0/-/543, Westpreussische Abstimmungsspende. Strassenbauten und Instandsetzungen, 1921–1922, źródło: <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/12312185> (dostęp 13.12.2020). APM, zesp.: Wydział Powiatowy w Malborku, syg. 9/60/0/-/539, Treudank-Mittel zur Elektrisierung des Kreises, 1921–1922, źródło: <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/12312157> (dostęp 13.12.2020). APM, zesp.: Wydział Powiatowy w Malborku, syg. 9/60/0/-/537, Abstimmungsspende Atztlich-soziale Fürsorge, 1920–1921, źródło: <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/12312145> (dostęp 13.12.2020). Także w: Archiwum Państwowe w Olsztynie, zesp. Akta miasta Biskupiec Pomorski, syg. 42/248/0/-/568, Ausbesserung der Strassen aus Mitteln des Treudank, 1921, źródło: <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/16688611> (dostęp 13.12.2020).

⁹ Fotokopie sporządzono ze skanów dokumentu z Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie pod sygnaturą XX HA Rep. 2 II Nr. 4268 Bd. 1, s. 3–40.

*Kwidzyński Okręg Plebiscytowy
w kontekście geograficznym i historycznym*

Zestawienie
dla Międzysojuszniczej Komisji
do spraw zarządu i plebiscytu
w Kwidzynie

wydane przez
Niemiecki Komitet dla Prus Zachodnich
Dyspozytura Związków Robotniczych Partii Politycznych
w Zachodniopruskim Okręgu Plebiscytowym

Wstęp¹⁰

Z okazji plebiscytu w zachodniopruskim okręgu plebiscytowym Niemiecki Komitet Prus Zachodnich, który jako Dyspozytura Zjednoczonych Związków Robotniczych Partii Politycznych reprezentując niemieckie społeczeństwo okręgu plebiscytowego przekazuje Komisji Międzysojuszniczej niniejszy memoriał, który za jej pośrednictwem zostanie przekazany opinii publicznej. Celem memoriału jest przedstawienie Komisji Międzysojuszniczej w Kwidzynie i Radzie Najwyższej w Paryżu, jak również szerszym kręgom społeczeństwa jasnego i nieubarwionego obrazu stosunków panujących w zachodniopruskim okręgu plebiscytowym. Uważamy za krzywdzące, że w ogóle jest to możliwe, żeby okręg o tak rdzennie niemieckim charakterze jak nasz [Prusy Zachodnie], nie został wyłączony z niedogodności i poruszenia spowodowanego plebiscytem. Do tego czasu przedstawiciele sił sprzymierzonych mogli przekonać się osobiście, że wątpliwości o niemieckim charakterze zachodniopruskiego okręgu plebiscytowego nie mają tu żadnej racji bytu. Jednak w celu rozpowszechnienia właściwego wyjaśnienia, zwracamy się z tym zestawieniem do wszystkich, których ono zainteresuje, a są to w pierwszej linii ci, powołani na stanowiska by formalnie decydować o naszym losie, w drugiej zaś linii jest to opinia publiczna całego świata. – Nasz teren, którego przyszłość się teraz waży, jest niewielki terytorialnie i wewnątrz swoich granic mieści również ograniczoną liczbę mieszkańców. Jednak przez zarządzenie plebiscytu nasz przyszły los stał się otwartą sprawą całego świata, a przez to liczymy na to, że wszędzie będzie słyhać nasz głos, którym głośno zapowiadamy: Jesteśmy niemieckimi mieszkańcami niemieckiego terenu i nigdy nie chcemy być polscy, lecz chcemy, żeby nasz zamknięty w sobie, gospodarczo i geograficznie jednolity teren wraz z Prusami Wschodnimi i naszą ukochaną niemiecką ojczyzną pozostał cały i niepodzielony.

Kwidzyn, w lipcu 1920 r.

Niemiecki Komitet Prus Zachodnich
Goerdeler¹¹. Löwel. Dr. Schuffels¹². Sommer. Weiß.

¹⁰ *Das Abstimmungsgebiet...* op. cit., s. 4.

¹¹ Fritz Goerdeler – Prawnik, od 1920 roku burmistrz Kwidzyna. Źródło: http://kwidzynopedia.pl/index.php/Karl_Friedrich_Goerdeler (dostęp 22.12.2020).

¹² Dr Anton Schuffels – doktor Fundacji Św. Georga, radny oświatowy, nauczyciel Kwidzyńskiego Gimnazjum, niemiecki działacz plebiscytowy, źródło: http://www.heimatverein-wassenberg.de/images/Wassenberg/archiv/publikationen/heinrichs/HeinrichsDer_Historiker_des_Wassenberger_Georg-Stiftes.pdf (dostęp 22.12.2020).

[str. 10, **Przegląd**]¹³

III. Aktualna struktura społeczeństwa

Ocena aktualnej struktury społeczeństwa w sposób zamierzony jest wynikiem spisu ludności z roku 1910, ostatniego liczenia, które uwzględniało język ojczysty.

Teren plebiscytu obejmuje około 2461 km² z 160 567 mieszkańcami z tego 85%¹⁴ było Niemcami, 15% Polakami. W okręgu Marienwerder¹⁵ odsetek niemieckiej ludności wynosi 91%, w Rosenberg¹⁶ 92%, Marienburg¹⁷ 98%. Okręg Stuhm¹⁸ liczy 58% niemieckich i 42% polskich mieszkańców. Niemcy stanowią większość ludności w miastach. Także w miejscowościach wiejskich Polacy jako mieszkańcy, jak również jako właściciele ziemscy stoją znacznie dalej za Niemcami. Na Powiślu¹⁹ własność ziemska jest całkowicie w niemieckich rękach. Także przeważająca liczba miejskich zakładów rzemieślniczych jest w posiadaniu Niemców. Przeliczając znaczenie gospodarcze i wydajność kulturalną Niemcy znacznie przeważają nad Polakami. Z polskiej strony jest co prawda okręg Stuhm określany zawsze jako ziemia polska. W rzeczywistości także tutaj Polacy znajdują się w mniejszości (42%). Poza tym duża część mieszkańców dopiero z biegiem czasu została spolonizowana. Nie mniej niż 27% osób z polskim językiem ojczystym jeszcze dziś nosi niemieckie nazwiska rodowe. Z 72 gmin wiejskich w okręgu Stuhm tylko 29 wykazuje większość polską, z kolei z 51 obszarów dworskich tylko 25. Podczas gdy w 13 ze 125 miejscowości wiejskich nie występują żadni Polacy, Niemców brakuje jedynie w 3 gminach. Miejscowości z polską większością leżą wyłącznie w środku okręgu na wąskim, ograniczonym terenie ściśle otoczonym przez osiedla niemieckie. W środku polskiej enklawy leżą większe

[str. 11] miejscowości z niemiecką większością²⁰. Dlatego jest niemożliwym, aby wyrwać okręg Stuhm ze związku z niemieckim obszarem językowym, do którego należy pod względem położenia geograficznego oraz stanu jego tendencji gospodarczych, jego ludności i kultury. Jednak ludność polskojęzyczna także nie darzy sympatią nowego Państwa Polskiego. Ich roszczenia wobec życia względem wynagrodzenia i traktowania, opieki socjalnej, władzy sądowniczej i porządku publicznego są określone jako niemieckie i w ten sposób w Polsce całkowicie nieznane i niezrozumiałe. Już dziś mozolnie zwalczana i utrzymywana w ryzach przez najcięższe kontrole chęć emigracji polskich robotników z odłączonego terenu pokazuje, że różnica między

¹³ Przypis tłumacza. *Das Abstimmungsgebiet...* op. cit., s. 10. Skrótowy opis zawartości rozdziału III na stronie 10 i 11 broszury.

¹⁴ Skrót v. H. [von Hundert] – oznacza ilość % ze stu.

¹⁵ Marienwerder – obecnie pol. Kwidzyn.

¹⁶ Rosenberg – obecnie pol. Susz.

¹⁷ Marienburg – obecnie pol. Malbork.

¹⁸ Stuhm – obecnie pol. Sztum.

¹⁹ Weichselniederung – obecnie pol. Powiśle.

²⁰ *Das Abstimmungsgebiet...* op. cit., s. 11. Kontynuacja opisu ze strony 10.

mieszkańcami Polskich Prus a właściwą Polską jest dużo większa niż różnica między ludnością polską i niemiecką w dawnych Prusach Zachodnich.

[str. 31, **Zestawienie szczegółowe**] ²¹

III. Aktualna struktura ludności

Historyczny charakter okręgu plebiscytowego jako starej niemieckiej ziemi wyraźnie przejawia się również w aktualnej strukturze ludności. Aby uzyskać pełen obraz, należy wyjść od urzędowego

[str. 32] spisu ludności z 1910 r., podczas którego po raz ostatni ludność była rozróżniana pod względem mowy ojczystej. Według owego spisu cztery okręgi terenu objętego plebiscytem, które łącznie zajmują powierzchnię 2461 km², miały 160 567 mieszkańców. Z tego do niemieckiego języka ojczystego przyznawało się 136 305, a do polskiego 24 126 osób, co stanowiło 85% Niemców do 15% Polaków.

W większości okręgów po wynikach wspomnianego liczenia przewaga liczebna ludności niemieckiej jeszcze znacząco wzrosła. W okręgu Marienwerder osiągnęła ona 91%, w okręgu Rosenberg 92%, a w okręgu Marienburg nawet 93%. Okręg Stuhm, do którego podczas jego chwilowego połączenia z Państwem Polskim przybyli liczni polscy imigranci, liczył 58% niemieckich mieszkańców. A zatem i tam Niemcy stanowią większość. Szczegółowo stosunek Niemców i Polaków w czterech okręgach plebiscytowych przedstawia się następująco:

Okręgi	Powierzchnia w ha	Mieszkańcy z językiem ojczystym		Mieszkańcy w sumie
		niemieckim	polskim	
Marienburg	21 843	28 045 = 98%	454 = 2%	28 521
Stuhm	64 161	20 923 = 58%	15 571 = 42%	36 527
Marienwerder	55 916	37 143 = 91%	3 810 = 9%	40 969
Rosenberg	104 160	50 194 = 92%	4 291 = 8%	54 550
Teren plebiscytowy	246 080	136 305 = 82%	24 126 = 15%	160 567

Jednak nie tylko ze względu na liczbę, ale bardziej ze względu na znaczenie polska ludność pozostaje daleko za niemiecką. Dziesięć miast zachodnio pruskiego terenu plebiscytowego jest niemal zupełnie niemieckich. Podczas gdy ludność polskojęzyczna w miejscowościach wiejskich osiąga przeciętnie 20%, to w miastach tylko 6%. Miasta w okręgu Stuhm są zamieszkałe przez 75% Niemców, w okręgu Rosenberg przez 94%, w okręgu Marienwerder przez 96% a w okręgu Marienburg przez 98% Niemców.

²¹ Przypis tłumacza. *Ibidem*, s. 31. Pełna treść III rozdziału, od strony 31 i kolejne.

Miasta w okręgach	Liczba	Mieszkańcy w sumie	Mieszkańcy z językiem ojczystym	
			niemieckim	polskim
Marienburg	1	16 500	16 155 = 98%	327 = 2%
Stuhm	2	6 095	4 559 = 75%	1 536 = 25%
Marienwerder	2	13 970	13 339 = 96%	620 = 4%
Rosenberg	5	23 218	21 864 = 94%	1 329 = 6%
Teren plebiscytowy	10	59 783	55 917 = 94%	3 812 = 6%

Przewaga Niemców pośród ludności miast jest o tyle bardziej znacząca, że ludność miejska na terenie plebiscytowym stanowi nie mniej jak 37% ogółu ludności. Dlatego miasta, z których rozprzestrzeniają się na cały teren handel, transport i wyższa kultura nie zostaną skrzywdzone, lecz potraktowane jako niezłomne punkty wsparcia niemieckości. Liczba ludności poszczególnych miejscowości w następujący sposób rozkłada się na liczbę Niemców i Polaków:

[str. 33]

Miasta	Mieszkańcy w sumie	Mieszkańcy z językiem ojczystym	
		niemieckim	polskim
Marienburg	16 500	16 155 = 98%	327 = 2%
Stuhm	3 019	1 656 = 54%	1 435 = 46%
Christburg ²²	3 004	2 903 = 97%	101 = 3%
Marienwerder	12 983	12 408 = 96%	566 = 4%
Garnsee ²³	987	931 = 94%	55 = 6%
Rosenberg	3 181	3 129 = 98%	50 = 2%
Bischofswerder ²⁴	2 311	1 740 = 75%	571 = 25%
Deutsch Eylau ²⁵	10 087	9 566 = 95%	516 = 5%
Freystadt ²⁶	2 607	2 562 = 98%	43 = 2%
Riesenburg ²⁷	5 032	4 867 = 97%	159 = 3%
Miasta razem	59 783	55 917 = 94%	3 812 = 6%

Z dziesięciu miast terenu plebiscytowego osiem ma 90 do 100% niemieckich mieszkańców, jedno miasto ma 75%, a nawet w samym Stuhmie Niemcy z 54% też stanowią większość mieszkańców.

W czasie ostatniego spisu działalności gospodarczej (w 1907 r.) w miastach znajdowało się łącznie 3145 zakładów przemysłowych. Z tego 2962, czyli 94% były

²² Christburg – obecnie pol. Dzierżoń.

²³ Garnsee – obecnie pol. Gardeja.

²⁴ Bischofswerder – obecnie pol. Biskupiec.

²⁵ Deutsch Eylau – obecnie pol. Iława.

²⁶ Freystadt – obecnie pol. Kisielice.

²⁷ Riesenburg – obecnie pol. Prabuty.

w rękach niemieckich, a 183, czyli 6% w rękach polskich. W mieście Marienburg wśród 727 zakładów znajduje się wyłącznie jeden polski zakład. W miastach okręgu Marienwerder z kolei 98% właścicieli zakładów jest Niemcami, a 2% Polakami. Także w okręgu Stuhm, który wykazuje przecież 42% ludności z polskim językiem ojczystym, polscy właściciele zakładów stanowią tylko 20%. Wreszcie w okręgu Rosenberg miejskie zakłady przemysłowe w 93% są w rękach niemieckich.

W miastach okręgowych	W sumie	Właściciele głównych zakładów przemysłowych z językiem ojczystym	
		niemieckim	polskim
Marienburg	727	726 = 100%	1 = 0%
Stuhm	401	321 = 80%	80 = 20%
Marienwerder	652	637 = 98%	15 = 2%
Rosenberg	1 365	1 278 = 93%	87 = 7%
razem	3 145	2 962 = 94%	183 = 6%

A zatem liczba polskich właścicieli głównych zakładów przemysłowych we wszystkich miastach terenu plebiscytowego jest bardzo niska. Nigdzie nie ma takiego przypadku żeby było więcej polskich niż niemieckich właścicieli zakładów. Nawet w Stuhmie Polacy nie mieli ani razu w swoim posiadaniu nawet połowy ze wszystkich znajdujących się tam głównych zakładów.

Główne zakłady rozpadają się na mniejsze, w których tylko jedna osoba jest zatrudniona na własny rachunek, pod własnym nazwiskiem i bez wyposażenia w maszyny („zakłady jednoosobowe”) oraz na większe zakłady, które pracują ze współwłaścicielami, ze sprzętem mechanicznym albo przynajmniej z kilkoma czeladnikami. W miastach terenu plebiscytowego znajdują się 1424 zakłady jednoosobowe i 1 721 większych zakładów. Wśród tych 1424 zakładów jednoosobowych nie więcej niż 102, czyli 7% jest w polskich rękach,

[str. 34] wśród tych 1721 większych zakładów [polskich jest] tylko 81, więc nie więcej niż 5%. O ile polskie zakłady przemysłowe w ogóle liczą się dla życia gospodarczego terenu plebiscytowego, to chodzi tu przede wszystkim o małe warsztaty, które działają tylko dla zaspokojenia podstawowych potrzeb ich klientów. Do tej pory Polacy nie wywarli żadnego wpływu na duży postęp rozwoju gospodarczego.

Także wśród ludności wiejskiej zawierającej większy odsetek Polaków w dalszym ciągu znacznie przeważa niemieckość. Ponieważ także spośród mieszkańców miejscowości wiejskich przeciętnie 80% osób jest jeszcze niemieckiego pochodzenia. W okręgu Stuhm Niemcy stanowią 54% całej ludności wiejskiej, w okręgu Marienwerder 88%, w okręgu Rosenberg 91% i w okręgu Marienburg nawet 99%.

Okręgi	W sumie	Mieszkańcy miejscowości wiejskich z językiem ojczystym	
		niemieckim	polskim
Marienburg	12 021	11 890 = 99%	127 = 1%
Stuhm	30 432	16 364 = 54%	14 035 = 46%
Marienwerder	26 999	23 804 = 88%	3 190 = 12%
Rosenberg	31 332	28 330 = 91%	2 962 = 9%
Ludność wiejska	100 784	80 388 = 80%	20 314 = 20%

Spośród ludności wiejskiej należy dalej wyróżnić właścicieli i pracowników rolnych. Polscy mieszkańcy gmin wiejskich należą w dużej części do grupy społecznej pracowników rolnych, w skutek czego czują się w o wiele mniejszym stopniu zżyci z rodzimą ziemią. Własność ziemską z kolei w 90% leży w rękach niemieckich. Mianowicie niemiecki udział w okręgu Marienburg wynosi 99%, w okręgu Stuhm 70%, w okręgu Marienwerder 93%, a w okręgu Rosenberg 97%.

Niewielkie znaczenie ludności polskiej dla gospodarki rolnej, jak również przemysłu miejskiego wyraża się w słabszej wydajności podatkowej tych okręgów, w których w dużej liczbie są osiedleni Polacy. Obowiązkowy wymagany przez państwo podatek bezpośredni wchodzący w skład podatków prowincji w roku rachunkowym 1915 w przeliczeniu na głowę mieszkańca wyniósł w okręgu Danzig²⁸ z 28% polskiej ludności 8,01 M, w okręgu Marienwerder z 41% polskiej ludności za to tylko 5,56 M. Ten sam ścisły związek między wydajnością podatkową i liczbą polskiej ludności widać także w czterech okręgach terenu plebiscytowego. Także tutaj sprawdza się zdanie: im więcej polskiej ludności, tym mniej podatków. Okręg Stuhm z 42% Polaków przynosi na głowę jednego mieszkańca tylko 5,89 M podatku, Marienwerder (9% Polaków) 6,33 M, Rosenberg (8%) 6,62 M, Marienburg (2%) nawet 8,79 M. Przy tym należy zwrócić uwagę, że średnia stawka podatków jest tu wyliczona według wcześniejszego poziomu poszczególnych cen. Odpowiednio do większego odsetka niemieckiej ludności w leżącej na wschód od Wisły części okręgu Marienwerder również wydajność podatkowa w rzeczywistości jest o wiele większa. Okręgi Rosenberg i Marienburg zbliżają się do siły podatkowej pozostałych czysto niemieckich okręgów Prowincji, jak Elbing²⁹ (ze 100 %

[str. 35] Niemców 8,84M podatków na głowę. Odwrotny stan podatków, który przedstawia okręg Stuhm jest porównywalny do stosunków w okręgach w połowie lub w większości polskich, które, tak jak Strasburg (z 66% Polaków), wykazują tylko 3,79 M podatku.

Indywidualna analiza poszczególnych okręgów daje następujący obraz:

1. W okręgu Marienburg nie ma żadnej gminy, która wykazuje mniej niż 90% niemieckich mieszkańców. Okręg Marienburg znajduje się tym samym

²⁸ Danzig – obecnie pol. Gdańsk.

²⁹ Elbing – obecnie pol. Elbląg.

w pełnej zgodzie z otaczającymi go terenami, z powiatem ziemskim Elbing (100% Niemców) i z rejonem „Großer Werder” (100% Niemców) obecnie przypisywanym do Freistaat Danzig³⁰, a wcześniej tworzącym część okręgu Marienburg. Żadna z gmin nie ma więcej niż 40 polskich mieszkańców: Lindewald³¹ 32, Königsdorf³² 40, wszystkie pozostałe gminy nawet mniej niż 10. Okręg Marienburg należy tym samym bezsprzecznie do wschodniopruskiego, wyłącznie niemieckiego obszaru osadniczego, z którym jest też ściśle związany poprzez linie kolejowe Marienburg–Elbing i Elbing–Salfeld³³, jak również przez liczne szlaki drogowe.

2. Przeważająco niemiecki obszar osadniczy otacza okręg Stuhm zarówno z północy, jak i ze wschodu. Z polskiej strony okręg ten jest celowo przedstawiany jako ziemia polska. W rzeczywistości również i tu ludność polska znajduje się w mniejszości. Do tego duża część osób z polskim językiem ojczystym, dopiero z czasem upodobniła się językowo do polskości. Ponieważ nie mniej jak 27% osób z polskim językiem ojczystym jeszcze dziś nosi niemieckie nazwiska. – Z 72 gmin wiejskich okręgu, tylko 29 wykazuje większość polską, a z 51 obszarów dworskich tylko 25. Podczas gdy w 13 ze 125 miejscowości wiejskich, całkowicie brakuje Polaków, taka sama sytuacja dotycząca Niemców jest tylko w 3 gminach. Polacy nie są rozmieszczeni po całym okręgu proporcjonalnie, lecz jedynie w kilku miejscowościach znajdują się w większej ilości. Te miejscowości z polską większością są z każdej strony otoczone takimi z większością niemiecką. Tereny na obrzeżach okręgu mają wszędzie miejscowości powyżej 70%, miejscami nawet więcej niż 90% niemieckich mieszkańców.

Na północy okręgu ciągnie się granica tego niemieckiego obszaru osadniczego od Weichsel³⁴ pod Braunsvalde³⁵ przez jezioro Damerauer³⁶, Laabe³⁷, Grünfelde³⁸ do Trankwitz³⁹ i na wschodnich obrzeżach sąsiaduje z ciągnącym się tu szerokim i czysto niemieckim obszarem osadniczym, który wraz z sąsiadującymi okręgami w ten sam sposób zamieszkałymi przeważnie przez Niemców należy ściśle do Prus Wschodnich. Ten wschodni obszar graniczny, zawierający prawie wyłącznie miejscowości zamieszkane przez Niemców w 90 i więcej procentach,

³⁰ Freistaat Danzig – pol. Wolne Państwo Gdańsk.

³¹ Lindewald – obecnie pol. Lipki.

³² Königsdorf – obecnie pol. Czernice.

³³ Salfeld – obecnie pol. Zalewo.

³⁴ Weichsel – obecnie pol. Wisła.

³⁵ Braunsvalde – obecnie pol. Gościszewo.

³⁶ Damerauersee – obecnie pol. jezioro Dąbrowa.

³⁷ Laabe – obecnie pol. Łabuń.

³⁸ Grünfelde – obecnie pol. Zielonki.

³⁹ Trankwitz – obecnie pol. Trankwice.

przebiega swoim zachodnim brzegiem od Posilge⁴⁰ i Budisch⁴¹ na północy przez Trankwitz, Choyten⁴², Polixen⁴³, Blonaken⁴⁴, Groß-Baalau⁴⁵ und Klein-Baalau⁴⁶, aż po Stangenberg⁴⁷ na południowych obrzeżach okręgu. Na zachodzie, gdzie okręg sięga po Weichsel, teren ten, jak wszędzie na Powiślu, jest niemiecki. Miejscowości Braunsvalde, Wengern⁴⁸, Usznitz⁴⁹, Rosenkranz⁵⁰ na prawym brzegu Nogatu⁵¹ i dalej właściwa nizina z Schardau⁵², Schweingrube⁵³, Montauerweide⁵⁴, także miejscowości na wysokim brzegu jak Rehho⁵⁵, Heidemühl⁵⁶, Schulzenweide⁵⁷ są zamieszkane w 60 i więcej procentach przez Niemców. Miejscowości z większością polską leżą jedynie w środku okręgu na wąskim, ograniczonym terenie ściśle otoczonym przez osiedla niemieckie. W jego środku znajdują się natomiast większe miejscowości z większością niemiecką. Miejscowości polskie są otoczone pierścieniem przez niemiecki obszar osadniczy.

[str. 36] Już chociażby ze względów narodowych jest to nie możliwe, aby wyrwać okręg Stuhm ze związków z niemieckim obszarem językowym, do którego należy on poprzez swoje położenie geograficzne oraz charakter jego ludności i kulturę.

3. Okręg Marienwerder jest zamieszkały przeważnie przez Niemców. W przeciwieństwie do 91% Niemców, Polaków jest tylko 9%. Jak wszędzie, tak i tu są miasta – Marienwerder i Garnsee – prawie wyłącznie niemieckie, Marienwerder w 96%, Garnsee w 94%. Oprócz 13 339 niemieckich mieszkańców, w miastach okręgu znajduje się tylko 620 Polaków. Także na wsi ludność niemiecka z 88% znacznie przeważa 12% ludności polskiej. Z 62 gmin wiejskich 7, czyli 11% nie ma prawie wcale mieszkańców z polskim językiem ojczystym, z 29 obszarów dworskich nawet 10, czyli 24%. Natomiast nigdzie nie ma miejscowości bez niemieckich mieszkańców. Ludność niemiecka jest rozmieszczona w rejonie całkiem równomiernie. Tylko przy granicy północnej

⁴⁰ Posilge – obecnie pol. Żuławka Sztumska.

⁴¹ Budisch – obecnie pol. Budzisz.

⁴² Choyten – obecnie pol. Chojty.

⁴³ Polixen – obecnie pol. Poliksy.

⁴⁴ Blonaken – obecnie pol. Blunaki.

⁴⁵ Groß-Baalau – obecnie pol. Balewo.

⁴⁶ Klein-Baalau – obecnie pol. Bawewko.

⁴⁷ Stangenberg – obecnie pol. Prątnica.

⁴⁸ Wengern – obecnie pol. Węgry.

⁴⁹ Usznitz – obecnie pol. Uśnice.

⁵⁰ Rosenkranz – obecnie pol. Róża.

⁵¹ Nogat – obecnie pol. rzeka Nogat.

⁵² Schardau – obecnie pol. Szkaradowo.

⁵³ Schweingrube – obecnie pol. Szwedz.

⁵⁴ Montauerweide – obecnie pol. Mątowskie Pastwiska.

⁵⁵ Rehho⁵⁵ – obecnie pol. Ryjewo.

⁵⁶ Heidemühl – obecnie pol. Borowy Młyn.

⁵⁷ Schulzenweide – obecnie pol. Sołtyski.

w pewnym małym rogu, który z powodu tego, że nie należał do Biskupstwa Pomezańskiego znalazł się pod panowaniem polskim już w 1466 roku, tam obok siebie leży kilka miejscowości z niewielką polską większością: Dubiel⁵⁸, Hintersee⁵⁹ i Tiefenau⁶⁰. Poza tym granica wskazuje zdecydowaną większość niemiecką zarówno do okręgu Stuhm, jak również do Rosenberg i Graudenz⁶¹. Powiśle jest niemieckie i dlatego jest tak silnie związane z położonymi wyżej częściami okręgu.

4. Okręg Rosenberg jest znacząco większy i bardziej zaludniony niż trzy pozostałe okręgi terenu plebiscytowego. Na 1042 km² liczy on 45 550 mieszkańców, którzy w 92% są narodowości niemieckiej. Wobec 50 194 Niemców jest tylko 4 291 Polaków. Różnica między miastem a wsią nie odgrywa tu żadnej znaczącej roli. Odsetek ludności niemieckiej wynosi w miastach 94%, na wsi 91%.
5. Pod względem gospodarki szczególnie wartościową część terenu plebiscytowego stanowi także nizina nad Wisłą i Nogatem, których bieg rozciąga się na całym odcinku objętym plebiscytem. Chodzi tu o wyjątkowo żyzny i cenny rolniczo teren, który jednakże wymaga dużo pracy i ochrony przed powodzią. Stosunki językowe na tej nizinie są w następujący sposób szczególnie określone, ponieważ starania ze strony polskiej o ten teren będą znaczące, to w obliczu niemieckiego charakteru tej okolicy są one całkowicie niezrozumiałe. Stosunek między Niemcami a Polakami na nizinie przedstawia się następująco:

Gmina	Razem	Miejscowa ludność	
		Niemiecka	Polska
Okręg Marienwerder:			
Außendeich ⁶²	150	32 = 21%	118 = 79%
Baggen ⁶³	34	34 = 100%	-
Budzin ⁶⁴	245	191 = 78%	53 = 22%
Ellerwalde ⁶⁵	545	544 = 100%	-
Gr. Grabau ⁶⁶	191	188 = 94%	-
Gr. Nebrau ⁶⁷	395	366 = 93%	29 = 7%
Strona	1 560	1 355	200

⁵⁸ Dubiel – obecnie pol. Dubiel.

⁵⁹ Hintersee – obecnie pol. Zajezerze.

⁶⁰ Tiefenau – obecnie pol. Tychnowy.

⁶¹ Graudenz – obecnie pol. Grudziądz.

⁶² Außendeich – obecnie pol. Borsztych.

⁶³ Baggen – obecnie pol. Bagno.

⁶⁴ Budzin – obecnie pol. Budzin.

⁶⁵ Ellerwalde – obecnie pol. Olszanica.

⁶⁶ Gr. Grabau – obecnie pol. Grabowo.

⁶⁷ Gr. Nebrau – obecnie pol. Nebrowo Wielkie.

[str. 37]

Gmina	Razem	Ludność miejscowa	
		Niemiecka	Polska
ilość przeniesiona	1 560	1 355	200
Gr. Paradies ⁶⁸	70	66 = 94%	1 = 1%
Gr. Weide ⁶⁹	349	180 = 52%	130 = 37%
Gutsch ⁷⁰	233	192 = 82%	39 = 17%
Johannisdorf ⁷¹	341	124 = 36%	211 = 62%
Kampangen ⁷²	69	69 = 100%	–
Kanitzken ⁷³	524	492 = 94 %	32 = 6%
Kleinfelde ⁷⁴	66	15 = 23%	51 = 77%
Kl. Grabow ⁷⁵	645	631 = 98%	9 = 1%
Kl. Nebrau ⁷⁶	202	198 = 98%	1 = 0%
Kramershof ⁷⁷	33	9 = 27%	24 = 73%
Kurzebrack ⁷⁸	666	582 = 89%	76 = 11%
Mareese ⁷⁹	869	778 = 90%	55 = 6%
Mewischfelde ⁸⁰	334	242 = 72%	77 = 23%
Neuhöfen ⁸¹	235	217 = 93%	17 = 7%
Neuliebenau ⁸²	80	14 = 18%	65 = 81%
Neumühlbach ⁸³	139	135 = 97%	4 = 3%
Oberfeld ⁸⁴	184	170 = 92%	12 = 7%
Rospitz ⁸⁵	570	543 = 95%	21 = 4%
Rothof ⁸⁶	76	67 = 88%	9 = 12%
Ruden ⁸⁷	282	281 = 100%	1 = 0%
Rundewiese ⁸⁸	656	550 = 99%	6 = 1%

⁶⁸ Gr. Paradies – obecnie pol. Sadowo.⁶⁹ Gr. Weide – obecnie pol. Pastwa.⁷⁰ Gutsch – obecnie pol. Gurcz.⁷¹ Johannisdorf – obecnie pol. Janowo.⁷² Kampangen – obecnie pol. Kempiny.⁷³ Kanitzken – obecnie pol. Kaniczki.⁷⁴ Kleinfelde – obecnie pol. Półko Małe.⁷⁵ Kl. Grabow – obecnie pol. Grabowo.⁷⁶ Kl. Nebrau – obecnie pol. Nebrowo Małe.⁷⁷ Kramershof – obecnie pol. Kramrowo.⁷⁸ Kurzebrack – obecnie pol. Korzeniewo.⁷⁹ Mareese – obecnie pol. Mareza.⁸⁰ Mewischfelde – obecnie pol. Gniewskie Pole.⁸¹ Neuhöfen – obecnie pol. Nowy Dwór.⁸² Neuliebenau – obecnie pol. Nowe Lignowy.⁸³ Neumühlbach – obecnie pol. Młynki.⁸⁴ Oberfeld – obecnie pol. Obory.⁸⁵ Rospitz – obecnie pol. Rozpędziny.⁸⁶ Rothof – obecnie pol. Czerwony Dwór.⁸⁷ Ruden – obecnie pol. Ruda.⁸⁸ Rundewiese – obecnie pol. Okrągła Łąka.

Gmina	Razem	Ludność miejscowa	
		Niemiecka	Polska
Russenau ⁸⁹	195	179 = 12%	15 = 8%
Schadewinkel ⁹⁰	118	63 = 53%	54 = 47%
Schinkenber ⁹¹	586	584 = 100%	2 = 0%
Schulwiese ⁹²	117	58 = 50%	59 = 50%
Stangendorf ⁹³	319	316 = 99%	3 = 1%
Treugenkohl ⁹⁴	311	310 = 100%	-
Unterwalde ⁹⁵	86	59 = 69%	27 = 31%
Weichselburg ⁹⁶	399	382 = 100%	-
Weißhof ⁹⁷	172	127 = 75%	44 = 25%
Ziegellack ⁹⁸	347	290 = 100%	-
Bönhof ⁹⁹	566	274 = 49%	291 = 51%
Gr. Usznitz ¹⁰⁰	141	127 = 91%	14 = 9%
Kl. Usznitz ¹⁰¹	72	67 = 93%	5 = 7%
Montauerweide	272	220 = 81%	50 = 18%
Rosenkranz	66	55 = 83%	11 = 17%
Rudnerweide ¹⁰²	70	69 = 99%	1 = 1%
Schardau	28	18 = 64%	10 = 36%
Schweingrube	241	231 = 96%	10 = 4%
Weißenberg ¹⁰³	403	130 = 32%	265 = 66%
razem	12 592	10 469 = 83%	1 902 = 15%

Razem nizina obejmuje 46 miejscowości z 12 592 mieszkańcami, z których 83% jest Niemcami, a tylko 15% Polakami.

Łączny obraz narodowościowego zestawienia ludności jest więc następujący:

We wszystkich czterech okręgach terenu plebiscytowego ludność niemiecka przeważa polską w przynajmniej 80%. Niemcy stanowią główną część mieszkańców miast, które mają decydujące znaczenie dla rozwoju terenu.

⁸⁹ Russenau – obecnie pol. Rusinowo.

⁹⁰ Schadewinkel – obecnie pol. Szadówko.

⁹¹ Schinkenber – obecnie pol. Bronisławowo.

⁹² Schulwiese – obecnie pol. Jarzębina.

⁹³ Stangendorf – obecnie pol. Glina.

⁹⁴ Treugenkohl – obecnie pol. Motyliniec.

⁹⁵ Unterwalde – obecnie pol. Jałowiec.

⁹⁶ Weichselburg – obecnie pol. Wiśliny.

⁹⁷ Weißhof – obecnie pol. Bystrzec.

⁹⁸ Ziegellack – obecnie pol. Lipianki.

⁹⁹ Bönhof – obecnie pol. Benowo.

¹⁰⁰ Gr. Usznitz – obecnie pol. Uśnice.

¹⁰¹ Kl. Usznitz – obecnie pol. Uśnice.

¹⁰² Rudnerweide – obecnie pol. Rudzińskie Pastwiska.

¹⁰³ Weißenberg – obecnie pol. Biała Góra.

[str. 38] Także w miejscowościach wiejskich Polacy zarówno jako mieszkańcy, jak również jako właściciele gruntów znacznie pozostają w tyle za Niemcami. Przeważająca liczba miejskich zakładów przemysłowych znajduje się w posiadaniu niemieckim, Polacy posiadają na własność co najwyżej 7% najmniejszych zakładów. Podobnie jest z posiadaniem gruntów na żyznych krainach, szczególnie na Powiślu, które całkowicie znajduje się w rękach niemieckich. Mniejsze znaczenie gospodarcze Polaków uwydatnia się szczególnie w niskiej kwocie podatków odprowadzanych z zamieszkałych przez nich terenów. Tym samym ilościowo Niemcy dalece przeważają Polaków pod względem znaczenia gospodarczego i działalności kulturalnej. A zatem będzie to właściwe i tanie, jeśli Niemcom przypadnie także polityczne posiadanie tego najliczniej przez nich zasiedlonego i wspieranego kulturalnie terenu.

Z oceny stosunków ilościowych między Niemcami i Polakami wynikających z niniejszego zestawienia wynika, że nie wszystkie osoby z polskim językiem ojczystym dążą do tego, aby przenieść się do nowoutworzonego Państwa Polskiego pozostającego pod wpływem Galicji i Polski Kongresowej. Wielu z nich o wiele bardziej czuje się obywatelami niemieckimi i takimi chcą pozostać. Okazało się to już podczas wyborów do Niemieckiego Zgromadzenia Narodowego w dniu 19. stycznia 1919 roku właśnie w tych okręgach, w których ludność mówiąca po polsku jest stosunkowo liczna, że przynależność językowa do Polski nie pociąga za sobą przyznania się do politycznej Polskości. Ponieważ Partia Polska została wtedy wezwana do powstrzymania się od głosu, z ilości osób biorących udział w wyborach liczba jej zwolenników jest łatwa do wyliczenia. Przykładowo w częściach okręgu Marienwerder leżącego na wschód od Wisły swój głos oddało 81% ludności uprawnionej do głosowania, a zatem 19% nie wzięło udziału w głosowaniu. Ponieważ licząc z doświadczenia, że przynajmniej 10% osób uprawnionych do głosowania nie wzięło udziału w głosowaniu z powodu choroby, nieobecności i pozostałych przeszkód, to najwyżej 9% nie uczestniczyło w wyborach ze względów politycznych. Rzeczywiście odsetek ten dokładnie zgadza się z liczbowym udziałem Polaków wśród ludności okręgu, również i on wynosi 9%. Inaczej jest w Rosenberg i Stuhmie. Ponieważ w okręgu Rosenberg 84% osób uprawnionych do głosowania wzięło w nim udział, odejmując każdorazowo 10% wyborców nieobecnych [z przyczyn losowych], odsetek uprawnionej do głosowania ludności głosującej na Polskę wyniósł około 6%, podczas gdy po spisie ludności z 1910 r. 8% ludności okręgu mówiło po polsku. Jeszcze większa różnica między ludnością mówiącą po polsku a osobami wybierającymi Polskę jest w okręgu Stuhm. Podczas gdy w 1910 r. liczba osób z polskim językiem ojczystym wynosiła tu jeszcze 42%, to podczas wyborów w styczniu 1919 roku tylko około 31% przyznało się do Polskości powstrzymując

się od oddania głosu. Liczby te dowodzą niezbicie, że także w Stuhmie ilość Polaków odzeganujących się politycznie od Rzeszy Niemieckiej jest dużo niższa, niż liczba osób opowiadających się politycznie i kulturalnie za Niemieckością.

Przypatrując się temu jeszcze bliżej, wynik wyborów do Zgromadzenia Narodowego jest dla Polski jeszcze dużo bardziej niekorzystny, ponieważ we wspomnianych wyborach w całej Rzeszy średnio 17% osób uprawnionych do głosowania nie wzięło w nim udziału, podczas gdy w dopiero co przeprowadzonym liczeniu odsetek osób nie głosujących na rzecz Polski wyniósł tylko 10%. Szacuje się, co byłoby zgodne z prawdą, liczbę polskich głosów w ten sposób, że tylko wszyscy uprawnieni do głosowania zaliczeni na korzyść Polski,

[str. 39] mogliby uzyskać wynik powyżej przeciętnego poziomu Rzeszy czyli powyżej 17%, przez co Polacy byłiby dużo bardziej odcięci. Ponieważ potem w okręgu Stuhm tylko około 22% osób uprawnionych do głosowania opowiedziało się za Polską. W okręgach Marienburg i Marienwerder odsetek ten jest jeszcze niższy, bo wynosi 7 i 2,5%. W okręgu Rosenberg polskie hasła nawołujące do powstrzymania się od udziału w wyborach nie odniosły żadnego sukcesu, ponieważ w tych okręgach już nie raz średnia Rzeszy 17% głosów została osiągnięta. Ważne do odnotowania jest to, że w okręgu Stuhm liczba osób uprawnionych do głosowania, która podczas wyborów do Zgromadzenia Narodowego okazała się liczbą Polaków procentowo jest jeszcze niższa, niż liczba osób, które w 1912 roku głosowały na polskiego kandydata do Reichstagu. Mianowicie w roku 1912 w okręgu Stuhm Polacy oddali na swojego kandydata 2025 głosów, podczas gdy łącznie w tym okręgu oddano 6276 ważnych głosów. Ponadto, jak pokazuje ta liczba, w roku 1912 w okręgu Stuhm Polacy otrzymali nie 1/3, lecz tylko 27,6% ważnych głosów.

Odwrót ludności polskojęzycznej od idei Państwa polskiego od tego czasu posunął się jeszcze dalej, niż pokazały to przeprowadzone w maju wybory do konstanty we Freistaat Danzig. Szczególnie znaczące jest tu to, że w południowej części okręgu Groß Werder, w którym w 1910 roku wyliczono 27% ludności polskojęzycznej, teraz tylko 3% osób uprawnionych do głosowania wybrało listę partii polskiej.

To odejście polskich wyborców, które prawdopodobnie będzie na nowo do zaobserwowania podczas zbliżającego się plebiscytu, ma całą listę przyczyn, które zostaną tu tylko po krótko zasygnalizowane. Polska ludność w Prusach Zachodnich i Polsce nosi całkowicie odmienne cechy niż ta galicyjska i kongresowa. Trwająca setki lat bliska styczność z kulturą zachodnią w znacznym stopniu wpłynęła na mowę, zwyczaje, poczucie sprawiedliwości i sympatie także polskich mieszkańców naszego terenu. Wiele osób polskojęzycznych jest co prawda wedle rasy Polakami, jednak wedle sposobu myślenia tylko obywatelami niemieckimi z językiem polskim i nie chcą być nikim innym. W tym względzie poprzez doświadczenia zo-

stali oni utwierdzeni w poglądach, że bez ich zgody polskie władze kongresowe dokonały przejęcia części Prowincji Prus Zachodnich i Polski. Pod panowaniem tej władzy wyszkolona niemiecka kasta urzędnicza musiała opuścić kraj po części dobrowolnie, a po części z przymusu, wzmożły się nieporządek i niedokładność, finanse są nadwyrężone, siła gospodarcza jest słaba, a zdolność do odbudowy niska. Państwo rządzone przez Polskę Kongresową zdaje się prowadzić zasadą, że władza idzie ponad prawem. Uciska to uprawniony szczególny rodzaj mieszkańców jego zachodnich terenów i sięga po bezwzględną przemoc wewnątrz i poza granicami. Wojna i głód towarzyszą pasmu nieszczęść na odstąpionych terenach i wszędzie coraz głośniej powtarzają życzenie odłączenia się od Polski Kongresowej.

Wszystko to oczywiście nie jest tajone przed mieszkańcami naszego terenu plebiscytowego i nie myli wrażenia także tym, którzy wedle przynależności swojego pochodzenia zaliczają się do Polaków. Także wśród nich powszechnie wzbiera myśl, że będzie lepiej pozostać wiernym Rzeszy Niemieckiej, która w swojej konstytucji uroczyście opowiada się za ochroną mniejszości i oprzeć się pokusie nowego Państwa Polskiego całkiem uwikłanego jeszcze w średniowiecznym sposobie myślenia.

[str. 40] Zatem z pewnością można oczekiwać, że także w wielu miejscowościach z większością polskojęzyczną większa liczba osób objętych plebiscytem będzie głosować za Niemcami i to potwierdzenie zgodnie z naturą będzie musiało mieć jeszcze większe znaczenie, niż obecny skład narodowościowy mieszkańców. Ponieważ miarodajne są życzenia i interesy społeczeństwa (nota z odpowiedzią na stronie 20).

Indeks nazw geograficznych

Außendeich – Bursztych

Baggen – Bagno

Bischofswerder – Biskupiec Pomorski

Blonaken – Blunaki

Bönhof – Benowo

Braunswalde – Gościszewo

Budisch – Budzisz

Budzin – Budzin

Choyten – Chojty

Christburg – Dziergoń

Damerauersee – jezioro Dąbrowa

Danzig – Gdańsk

Deutsch Eylau – Iława

Dubiel – Dubiel

Ellerwalde – Olszanica

Freistaat Danzig – Wolne Państwo Gdańsk

Freystadt – Kisielice

Garnsee – Gardeja

Graudenz – Grudziądz

Gr. Baalau – Balewo

Gr. Grabau – Grabowo

Gr. Nebrau – Nebrowo Wielkie

Gr. Paradies – Sadowo

Gr. Usznitz – Uśnice

Gr. Weide – Pastwa

Gr. Werder – powiat ziemski Gr. Werder

Grünfelde – Zielonki
Gutsch – Gurcz
Heidemühl – Borowy Młyn
Hintersee – Zajezierze
Johannisdorf – Janowo
Kampangen – Kempiny
Kanitzken – Kaniczki
Kl. Baalau – Balewko
Kl. Grabow – Grabówko
Kl. Nebrau – Nebrowo Małe
Kl. Usznitz – Uśnice
Kleinfelde – Pólko Małe
Königsdorf – Czernice
Kramershof – Kramrowo
Kurzebrack – Korzeniewo
Laabe – Łabuń
Lindewald – Lipki
Mareese – Mareza
Marienburg – Malbork
Marienwerder – Kwidzyn
Mewischfelde – Gniewskie Pole
Montauerweide – Mątowskie Pastwiska
Neuhöfen – Nowy Dwór
Neuliebenau – Nowe Lignowy
Neumühlbach – Młynki
Nogat – rzeka Nogat
Oberfeld – Obory
Polixen – Poliksy
Posilge – Żuława Sztumska
Rehhof – Ryjewo

Riesenburg – Prabuty
Rosenberg – Susz
Rosenkranz – Róża
Rospitz – Rozpędziny
Rothof – Czerwony Dwór
Ruden – Ruda
Rudnerweide – Rudzińskie Pastwiska
Rundewiese – Okrągła Łąka
Russenau – Rusinowo
Salfeld – Zalewo
Schadewinkel – Szadówko
Schardau – Szkaradowo
Schinkenbergr – Bronisławowo
Schulwiese – Jarzębina
Schweingrube – Szwedry
Stangenbergr – Prątnica
Stangendorf – Głina
Stuhm – Sztum
Tiefenau – Tychnowy
Trankwitz – Trankwice
Treugenkohl – Karpiny
Unterwalde – Jałowiec
Usznitz – Uśnice
Weichsel – rzeka Wisła
Weichselburg – Wiśliny
Weichselniederung – Powiśle
Weißenberg – Biała Góra
Weißhof – Bystrzec
Wengern – Węgry
Ziegellack – Lipianki

Emilia Figura-Osełkowska, *Das Abstimmungsgebiet Marienwerder am Vorabend der Volksabstimmung im Lichte der deutschen Broschüre für die Alliierte Kommission – die Übersetzung des Quellentextes mit Kommentar*

Zusammenfassung

Der Artikel enthält eine wortgetreue Übersetzung des Textes einer deutschen Propagandabroschüre, die vor der Volksabstimmung in Marienwerder im Juli 1920 herausgegeben wurde. Die gesamte Broschüre, die vom Deutschen Ausschuss für Westpreußen verfasst wurde, ist an die Interalliierte Kommission gerichtet und besteht aus sechs Kapiteln, die über geographische und historische Verhältnisse, eine Wirtschaftsstruktur, eine aktuelle Gesellschaftsstruktur und Flüsse Weichsel, Nogat und Osa informieren. Der zur Übersetzung ausgewählte Abschnitt betrifft den sozialen Teil und beschreibt hinsichtlich die Nationalität der Einwohner der Weichselniederung, das zum westpreussischen Abstimmungsgebiet mit dem Sitz in Marienwerder gehörte. Dieser Druck wurde zum Zweck der deutschen Abstimmungssagitation erstellt und er sollte kritisch betrachtet werden. Dennoch ist es als wenig bekanntes deutsches Dokument von großem historischen Wert für Forscher und Geschichtsinteressierte der Zwischenkriegszeit.

Übersetzt von Emilia Figura-Osełkowska

Emilia Figura-Osełkowska, *The Kwidzyn area on the eve of the plebiscite in light of the German booklet for the Allied Commission – translation of the source text with commentary*

Summary

This article contains a faithful translation of a German propaganda booklet issued before the plebiscite in Kwidzyn in July 1920. The entire booklet written by the German Committee for Western Prussia is addressed at the Inter-Allied Commission and consists of six chapters informing on the area's geography, historical conditions, economic structure, current social structure and rivers: Vistula, Nogat and Osa. The passage selected for translation regards the social aspects and describes the inhabitants of Powiśle, area included in the Western Prussian Plebiscite District headquartered in Kwidzyn, in terms of nationality. The publication was created to serve the needs of the German plebiscite agitation and should be approached critically for this specific reason. Nevertheless, this little-known German document holds great historical value, particularly useful to scholars and persons passionate about the history of the interwar period.

dr Emilia Figura-Osełkowska
Instytut Północny im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie

Vorwort.

Aus Anlaß der Volksabstimmung im westpreussischen Abstammungsgebiet hat der Deutsche Ausschuß für Westpreußen, der als Zentralfstelle der vereinigten Arbeitsgemeinschaften der politischen Parteien die deutsche Bevölkerung des Abstammungsgebietes vertritt, der Internationalisierten Kommission eine Entschärfung überreicht, die hiermit der Öffentlichkeit übergeben wird. Die Entschärfung hat den Zweck, der Internationalisierten Kommission in Marienwerder und dem Deutschen Räte in Poznań, darüber hinaus aber auch der weiteren Öffentlichkeit ein klares und ungefälschtes Bild der Verhältnisse des westpreussischen Abstammungsgebietes zu geben. Wir haben es sehr gern empfunden, daß es überhaupt möglich gewesen ist, einen Schritt, der so unendlich ist wie der untrügliche, den Unkenmischkeiten und Erregungen einer Volksabstimmung auszuweichen. Zwischen den Vertretern der Alliierten Mächte selbst davon überzeugt haben, daß die Zweifel am deutschen Charakter des westpreussischen Abstammungsgebietes jeder Begründung entbehren. Um aber restlose Aufklärung zu verschaffen, wenden wir uns mit dieser Darstellung an alle, die es angeht, und das sind in erster Linie die zur förmlichen Entscheidung über unser Schicksal berufenen Stellen, in zweiter Linie aber ist es die öffentliche Meinung der Welt. — Unter Gebiet über dessen Zukunft jetzt die Entscheidung fallen soll, ist nämlich kein und bittig innerhalb seiner Grenzen auch nur eine geringe Einwohnerzahl. Aber durch die Anordnung der Volksabstimmung ist unser künftiges Schicksal eine öffentliche Angelegenheit der ganzen Welt geworden, und wir bauen darauf, daß man überall unsere Stimme hören wird, mit der wir laut verstanden: Wir sind die deutschen Bewohner eines deutschen Gebietes und wollen niemals polnisch werden, sondern wir wollen, daß unser in sich geschlossenes, wirtschaftlich und geographisch einheitliches Gebiet ganz und ungeteilt mit Ostpreußen und dadurch auch mit unserer lieben deutschen Heimat vereinigt bleibt.

Marienwerder, im Juli 1920.

Deutscher Ausschuß für Westpreußen.

Verordn. v. d. Dr. Schaffke. Sommer. West.

erfist worden und 1618 in den Besitz Brandenburg-Preußen gekommen. Dazu gehörten auch von den gegenwärtigen Abstammungsgebiet die Kreise Marienwerder und Neustadt sowie das Gebiet von Groß Tschirnau im Süden des heutigen Abstammungsgebietes.

Die Aufstellung Polens im 18. Jahrhundert ermöglichte es, den Zusammenhang mit diesem östlichen Landesteil, der deutsch geblieben war, und der ganzen Provinz wieder herzustellen, und damit das alte deutsche Lebensland seinem Mutterlande, Deutschland, im ursprünglichen Umfange zu vereinigen. Somit war die Erwerbung Preußens das Wesen im Jahre 1772 keine Annexion, sondern eine Desannexion, d. h. eine Wiedererfindung.

Die ersten entscheidende Epoche der Wiedereinrichtung der alten deutschen Kultur in diesen Gebieten vertritt eine der gewaltigsten Leistungen des preussischen Staates und der deutschen Bevölkerung Westpreußens. Ihre Erfolge liegen vor allen Augen, und es bedarf nur des Überfliegens der Grenze nach Königsberg, um in den Unterschieden zwischen beiden Gebieten zu erkennen, daß das Abstammungsgebiet, wie auch der abgetrennte Teil Westpreußens, in seiner äußeren Erscheinung und nach seinen inneren Werten ein deutsches Land ist. Das Potential in ihm besteht aus Einwanderern, die im Laufe des 16. bis 18. Jahrhunderts zugewandert sind. Ein wesentliches Kulturerbe hat die polnische Herrschaft nicht gebracht, stets hat deutsches Recht gegolten.

Darum gibt sich die deutsche Bevölkerung der unerschütterlichen Hoffnung hin, daß die internationalisierte Kommission, geleitet von den Grundbesitzern des Landes, ihren Einfluß dahin geltend machen wird, daß der nationale Zusammenhalt des Abstammungsgebietes mit Deutschland auch weiterhin bestehen bleibt.

III. Die gegenwärtige Zusammenfassung der Bevölkerung.

Die Verteilung der gegenwärtigen Zusammenfassung der Bevölkerung wird zweckmäßigerweise das Ergebnis der Volkszählung vom Jahre 1910 zugrunde gelegt, der letzten Zählung, welche die Mutterproben berücksichtigt.

Das Abstammungsgebiet umfaßt nach 2461 qkm mit 160 567 Einwohnern, davon waren 85 v. H. Deutsche, 15 v. H. Polen. Im Kreise Marienwerder beträgt der Prozentfuß der deutschen Bevölkerung 91 v. H., in Neustadt 92 v. H., Marienburg 98 v. H. Der Kreis Stuhm zählt 88 v. H. Deutsche und 42 v. H. polnische Einwohner. Die Deutschen stellen die Hauptmasse der Bevölkerung der Städte dar. Auch in den ländlichen Distrikten stehen die Polen sowohl als Bewohner wie als Grundbesitzer hinter den Deutschen beträchtlich zurück. In der Wirtschaftlichkeit ist der Grundbesitz ganz in deutscher Hand. Auch die überwiegende Mehrzahl der städtischen Gewerbetriebe ist in deutscher Hand. Am Selbstwirtschaftlicher Erhaltung und kultureller Entwicklungsfähigkeit übertrifft das Deutschertum das Polenland bei weitem. Von polnischer Seite wird zwar immer der Kreis Stuhm als polnisches Land hingestellt. In Wirklichkeit befinden sich auch hier die Polen in der Minderzahl (42 v. H.). Außerdem ist ein großer Teil der Bewohner erst im Laufe der Zeit polonisiert worden. Nicht weniger als 27 v. H. der Personen mit polnischer Muttersprache tragen noch heute einen deutschen Familiennamen. Von den 72 Landgemeinden im Kreise Stuhm weisen nur 29 eine polnische Mehrheit auf, von den 51 Gutsbezirken nur 25. Während in den 13 von den 125 ländlichen Distrikten gar keine Polen vorhanden sind, folgen die Deutschen völlig nur in 3 Gemeinden. Die Orte mit polnischer Mehrheit liegen sämtlich in der Mitte des Kreises auf einem eng umgrenzten und durch deutsche Siedlungen fast vollständig Raun. In der Mitte der polnischen Enklave wiederum liegen größere

und seinem Eifer konnten die Erfolge nicht schnell genug kommen. Immer wieder bangte er, daß die Kinder in den Schulen ordentlich unterrichtet würden, »das Volk sei noch sehr wild und seine Feinde, die Regierung müsse alles nur Erdenkliche tun, um die Leute davon mehr unmöglich zu machen.«

Für den äußeren Unterricht sah er das Schulversammlungs in Marienburg heran und setzte ihm aus den ehemaligen Schulgütern einen jährlichen festen Zuschuß von 580 Talern aus.

Das preussische Volkswesen trat sofort mit der Übernahme der Provinz in Tätigkeit. Bereits Anfang Oktober 1772 gingen die ersten Postwagen, und in allen Distrikten wurden Postämter und Poststationen eingerichtet. Nirgendwo anders als gerade auf diesen Gebiete zeigte sich gleich im ersten Augenblicke die gewaltige Veränderung der Dinge und die Besserung der Zustände, trotz der zum Teil trostlosen Verhältnisse auf Straßen, Wegen und Wäldern.

In der Verwaltung der Damm- und Wasserbauverhältnisse setzte sich der König an die seit der Ordnungzeit bestehenden Deutschkommission an, die eine genau geregelte Verwaltung mit Feldgrafen und Geschworenen hatten. Doch wurden verhältnismäßig große Summen für Wasserbauten und Wasserwerken bewilligt und die staatliche Aufsicht ausübt.

So wurde ein durch die Miswirtschaft des Adels bedrücktes Land von den Folgen der Anarchie befreit und mit den Segnungen eines tatkräftigen, ordnungsliebenden Regiments besetzt. Wenn auch die kühnen Jahre der Kriege 1806 bis 1814 das Land aus neue dem Untergang zuführen drohten, der Geist der Arbeit Friedrichs des Großen ging nicht verloren. Und was heute an kulturellen Errungenschaften vorhanden ist, so daß Westpreußen neben jeder Provinz des Reiches bestehen kann, das verdankt es der unablässigen, vor keinen Kosten zurückstehenden Arbeit des preussischen Staates.

Die Hauptstadt der 1772 erworbenen Provinz wurde Marienwerder, einmal weil es stets eine deutsche Stadt gewesen war, besonders aber, weil es in der Mitte des Landes lag. So wurde hier am 25. September 1772 ein Oberhof- und Landesgericht für Westpreußen eingerichtet (heute Oberlandesgericht); beglückte der König durch Patent vom 13. November 1772 in Marienwerder eine neue Kriegs- und Domänenkammer (heute Regierung). Unter dem Nachfolger Friedrichs des Großen kamen noch die Generalanwaltschaft für Westpreußen und das königliche Gespät in Marienwerder hinzu. Nach den kriegerischen Ereignissen zu Beginn des 19. Jahrhunderts, von denen auch Marienwerder nicht verschont blieb, befiel die Stadt bei der Neuordnung des Staates ihre Behörden; 1849 kamen noch ein Kreisgericht (Landesgericht) und eine Provinzialdirektion hinzu die letztere wurde aber 1872 mit der in Danzig vereint.

Mit ganz Westpreußen nahm auch Marienwerder im vorigen Jahrhundert einen gewaltigen Aufschwung, hier hoch die Einwohnerzahl von 1783 bis heute von 3 200 auf beinahe 13 000, in Westpreußen von 415 000 im Jahre 1772 auf 1 700 000 im Jahre 1910. Das hat eine knapp 150-jährige preussische Regierung genugsam bewiesen!

III. Gegenwärtige Zusammensetzung der Bevölkerung.

Der geschichtliche Charakter des Abstammungsgebietes als eines alten deutschen Landes prägt sich auch in der gegenwärtigen Zusammensetzung der Bevölkerung deutlich aus. Um ein vollständiges Bild zu gewinnen, muß man von der amtlichen Volks-

Orte mit deutscher Mehrheit. Es ist deshalb nicht möglich, den Kreis Zutrum aus dem Zusammenhang des deutschen Sprachgebietes herauszureißen, zu dem er nach seiner geographischen Lage und Wirtschaft, seiner wirtschaftlichen Tendenz, seiner Bevölkerungszahl gehören nicht dem neuen polnischen Staatswesen. Ihre Ansprüche aus Leben, sei es in Volk und Behandlung, in sozialer Lage, in Rechtsprechung und öffentlicher Ordnung, sind deutsch bestimmt und in dieser Art in Polen völlig unkenntlich und unverkännlich. Schon heute zeigt die nur mühsam unterdrückte, durch schärfste Kontrolle im Saum geklammerte Auswanderungslust polnischer Arbeiter aus dem abgetrennten Gebiet, daß der Unterschied zwischen den Bewohnern von Polnisch-Preußen und dem eigentlichen Polen viel größer ist als der Unterschied zwischen der deutschen und polnischen Bevölkerung im ehemaligen Westpreußen.

zählung von 1910 ausgeben, bei welcher die Bevölkerung zum letzten Male auch nach der Mutterprache getrennt worden ist. Nach jener Zählung hatten die vier Kreise des Abstammungsgebietes, die zusammen 2 461 qkm groß sind, 160 567 Einwohner. Davon bekannten sich 136 305 zur deutschen und nur 24 126 zur polnischen Mutterprache, 85 v. H. Deutsche standen also 15 v. H. Polen gegenüber.

In der Mehrzahl der Kreise ist nach den Ergebnissen der genannten Zählung die durchschnittliche Überlegenheit der deutschen Bevölkerung sogar noch erheblich größer. Sie erreicht im Kreise Marienwerder 91 v. H., im Kreise Rosenburg 92 v. H. und im Kreise Marienburg sogar 93 v. H. Der Kreis Studin, in welchem während seiner vorübergehenden Verbindung mit dem polnischen Staatsgebiet polnische Zuwanderer aufgenommen waren, zählt 68 v. H. deutsche Einwohner. Die Deutschen bilden somit auch in ihm die Mehrheit. Zum eingetragten Feld hat das Verhältnis der Deutschen und Polen in den vier Kreisen des Abstammungsgebietes wie folgt dar:

Kreise	Fläche in	Einwohner mit	
		deutscher	polnischer
Marienburg	21 843	28 045 = 98 v. H.	454 = 2 v. H.
Studin	64 161	20 923 = 58 „	15 571 = 42 „
Marienwerder	65 916	37 143 = 91 „	3 810 = 9 „
Rosenberg	104 160	50 194 = 92 „	4 291 = 8 „
Abstammungsgebiet	246 080	136 305 = 82 v. H.	24 126 = 15 v. H.
			160 567

Aber nicht nur nach der Zahl, sondern auch nach der Bedeutung tritt die polnische Bevölkerung weit hinter die deutsche zurück. Die 10 Städte des westpreussischen Abstammungsgebietes sind nahezu rein deutsch. Während die polnisch sprechende Bevölkerung im Durchschnitt der landlichen Ortsschaften 20 v. H. erreicht, macht sie in den Städten nur 6 v. H. aus. Die Städte im Kreise Studin sind zu 75 v. H., im Kreise Rosenburg zu 94 v. H., im Kreise Marienwerder zu 96 v. H. und im Kreise Marienburg zu 98 v. H. von Deutschen besetzt.

Städte im Kreise	Anzahl	Einwohner mit	
		deutscher	polnischer
Marienburg	1	16 500	16 155 = 98 v. H.
Studin	2	6 095	4 559 = 75 „
Marienwerder	2	13 970	13 339 = 96 „
Rosenberg	5	23 218	21 864 = 94 „
Abstammungsgebiet	10	59 783	55 917 = 94 v. H.
			3 812 = 6 v. H.

Die Überlegenheit der Deutschen unter der Bevölkerung der Städte ist um so bedeutungsvoller, als die städtische Bevölkerung im Abstammungsgebiet nicht weniger als 37 v. H. der Gesamtbevölkerung ausmacht. Nicht mit Unrecht werden deshalb die Städte, von denen sich im ganzen Gebiet Handel, Verkehr und höhere Gestaltung ausbreiten, als unerlöschliche Stützpunkte des Deutschen betrachtet. Auf die Bevölkerung der einzelnen Städte verteilt sich die Zahl der Deutschen und Polen wie folgt:

Städte	Einwohner insgesamt	Einwohner mit	
		deutscher	polnischer
Marienburg	16 500	16 155 = 98 v. H.	327 = 2 v. H.
Studin	3 019	1 656 = 54 „	1 433 = 46 „
Marienwerder	3 004	2 903 = 97 „	101 = 3 „
Rosenberg	12 983	12 408 = 96 „	566 = 4 „
Studin	987	531 = 94 „	45 = 6 „
Marienwerder	987	3 120 = 96 „	57 = 2 „
Rosenberg	2 311	2 160 = 93 „	151 = 5 „
Studin	10 087	9 566 = 95 „	516 = 3 „
Marienwerder	2 697	2 562 = 98 „	43 = 2 „
Rosenberg	5 052	4 897 = 97 „	159 = 3 „
Städte zusammen	59 783	55 917 = 94 v. H.	3 812 = 6 v. H.

Von den 10 Städten des Abstammungsgebietes haben also 8 Städte 90 bis 100 v. H. deutsche Einwohner; eine Stadt hat 75 v. H., und selbst in Studin machen die Deutschen mit 54 v. H. noch die Mehrzahl der Einwohner aus.

In den Städten befinden sich zur Zeit der letzten Vollerzählung (im Jahre 1907) im ganzen 3 145 gewerbliche Hauptbetriebe. Davon waren 2 962, also 94 v. H., in deutscher, 183, also 6 v. H., in polnischer Hand. In der Stadt Marienburg befindet sich unter 727 Betrieben nur ein einziger polnischer Betrieb. In den Städten des Kreises Marienwerder stehen 98 v. H. deutschen, 2 v. H. polnische Inhaber von Betrieben gegenüber. Auch im Kreise Studin, der doch 42 v. H. Personen mit polnischer Mutterprache aufweist, machen die polnischen Betriebsinhaber nur 20 v. H. aus. Im Kreise Rosenberg endlich sind die städtischen Betriebe zu 93 v. H. in deutscher Hand.

In den Städten der Kreise	Anzahl	Inhaber von Hauptbetrieben mit	
		deutscher	polnischer
Marienburg	727	726 = 100 v. H.	1 = 0 v. H.
Studin	401	321 = 80 „	80 = 20 „
Marienwerder	652	637 = 98 „	15 = 2 „
Rosenberg	1 365	1 278 = 93 „	87 = 7 „
zusammen	3 145	2 962 = 94 v. H.	183 = 6 v. H.

Die Zahl der polnischen Inhaber von Hauptbetrieben ist also in allen Städten des Abstammungsgebietes äußerst gering. Niemanden finden sich mehr polnische als deutsche Betriebsinhaber vor. Selbst in Studin haben die Polen noch nicht einmal die Hälfte aller dort vorhandenen Hauptbetriebe in ihrem Besitz.

Die Hauptbetriebe zerfallen in kleinere Betriebe, in welchen nur eine Person auf eigene Rechnung, in eigenen Räumen und ohne maschinelle Einrichtungen tätig ist („Alleinbetriebe“), und in größere Betriebe, die mit Maschinen, mit motorischen Anlagen oder doch wenigstens mit mehreren Gesellen arbeiten. In den Städten des Abstammungsgebietes finden sich 1 424 Alleinbetriebe und 1 721 größere Betriebe. Unter den 1 424 Alleinbetrieben sind nicht mehr als 102, also 7 v. H., in polnischer Hand, unter

Von 1721 größeren Betrieben sind es jetzt nur 81, also nicht mehr als 5 v. H. Jetzt die politischen Gewerkschaften überhaupt für den wirtschaftlichen des Abstimmingsergebnis von Bedeutung ist, handelt es sich für ihren also vorwiegend um kleinere Betrieben, die nur ein mäßigen Reiz ihrer Grundkraft tätig sind. Auf ihren großen Gang der wirtschaftlichen Entwicklung haben die Folgen dagegen selber keinen Einfluss ausüben.

Auch unter der stärksten polnischen Besatzungsmacht überwiegt das Deutschum immer noch erheblich. Denn aus den Bevölkerungs- und Wirtschaftszahlen der polnischen Provinzen, die unter deutscher Verwaltung standen, ist zu ersehen, daß die polnische Bevölkerung nur 10 v. H. betrug, während die deutsche Bevölkerung 90 v. H. betrug. Im Kreise Stahm waren die Deutschen 54 v. H., der polnischen Bevölkerung aus dem Kreise Stahm 46 v. H., im Kreise Stahm 91 v. H. und im Kreise Stahm 99 v. H.

Strecke	Insgesamt	einseitig	beidseitig	zusammen
Wien	12 021	11 890	99	0 5
Wienburg	30 432	16 354	54	9
Leben	26 999	23 804	88	9
Wienwörth	31 332	28 350	91	9
Regensburg	100 781	80 388	80	0 5
Landkreuzung		20 314	20	0 5

Zunahme der Vandalenverfälschung ist nun weiter zu unterfragen, wieweit sich die großen und Vandalen. Die politischen Einwirkungen von Vandalenverfälschungen gehören zum großen Teil dem Stande der Vandalenblätter an und fügen sich insgesam zu dem schon oben erwähnten Grunde mit der Heimsuchung vermischt. Der Grundriß ist dagegen 99 v. S., in deutlicher Form. Der westliche Anteil besteht nämlich im Kreise Marienthor 99 v. S., in deutlicher Form. Der westliche Anteil besteht nämlich im Kreise Marienthor 99 v. S., in deutlicher Form. Der westliche Anteil besteht nämlich im Kreise Marienthor 99 v. S., in deutlicher Form.

[illegible]

Deutschen $\text{S}_{84} \text{ M}$ an Steuern auf den Kopf aufzubringen vermögen. Umgekehrt ist gleiches flüchtige Bild, das der Kreis (Stuhl) darbietet, den Verhältnissen in den vier Hälfte oder überwiegend polnischen Kreisen, die, wie Strasburg mit 66 v. S. Polen) nur 3,75 M an Abgaben aufweisen.

Eine geforderte Betrachtung der einzelnen Reife ergibt folgendes Bild:

1. Im Kreis Marienburg befindet sich keine Gemeinde, die weniger als 50 v. h. deutscher Einwohner aufweist. Der Kreis Marienburg befindet sich darin in voller Übereinstimmung mit den anderen Gebieten, dem Landkreis Elbing (100 v. h. Deutsche) und dem jetzt dem Reichsland Danzig zugehörigen, früher einen Teil des Kreises Marienburg bildenden Reichs- »Groß Reichens« (100 v. h. Deutsche). Keine Gemeinde hat mehr als 40 polnische Einwohner: Einmal 32, Sängsborf 40, alle übrigen Gemeinden sogar weniger als 10. Der Kreis Marienburg gehört somit unbedenklich zum oppressierten, ausschließlich deutschen Erblandsgebiet, mit dem er auch durch die Magdalenen Marienburg-Elbing und Elbing-Saalfeld sowie zahlreiche Straßen- und Eisenbahnen eng verbunden ist.

2. Das vorwiegend deutsche Siedlungsgebiet greift auch jenseits von Baden wie von Oden auf den Kreis Zuden über. Von polnischer Seite wird hier sehr wohl gewar geglaubt als polnisches Land hingetilt. Im Westteil befindet sich aber auch hier die polnische Bevölkerung in der Minderzahl. Zudem hat ein großer Teil der Personen mit polnischer Mutterprache sich im Palenium erst im Laufe der Zeit praktisch angeglichen. Dem nicht weniger als 27 v. S. der Personen mit polnischer Mutterprache tragen noch heute einen deutschen Familiennamen. — Von den 72 Angehörigen des Kreites wette nur 29 eine polnische Mehrheit auf, von den 51 Gemeindegliedern nur 25. Während in 13 von den 125 ländlichen Ortsgemeinden die Polen völlig fehlen, gilt das entsprechende in 3 Gemeinden. Die Polen sind mithin nicht gleichmäßig über den Kreis hin verteilt, sondern sind nur an einigen Orten in stärkeer Zahl vorhanden. Diese Orte mit polnischer Mehrheit sind allerdings von solchen mit deutschen Mehrheiten umschlossen. Die Randgebiete des Kreites haben überall Ortsgemeinden mit mehr als 70, gemeist sogar mehr als 90 v. S. deutschen Einwohnern.

[illegible]

Schon aus nationalen Gründen ist es deshalb unmöglich, den Kreis Zülchau aus den Zusammenhänge des deutschen Sprachgebietes herauszureißen, zu dem er nach seiner geographischen Lage und Bevölkerung, seiner Bevölkerung und Kultur durchaus gehört.

3. Der Kreis Marienwerder ist überwiegend von Deutschen besetzt. In ihm stehen 91 v. S. Deutschen nur 9 v. S. Polen gegenüber. Wie überall sind auch hier die Städte — Marienwerder und Gumbiner — fast rein deutsch. Marienwerder zu 96 v. S., Gumbiner zu 94 v. S. Neben 13 339 deutschen Einwohnern befinden sich in den Städten des Kreises nur 620 Polen. Auch auf dem Lande überwiegt die deutsche Bevölkerung mit 88 v. S. gegenüber 12 v. S. Polen beträchtlich. 23 804 Deutschen stehen nur 3 120 Polen gegenüber. Von 62 Landgemeinden haben 7, b. b. 11 v. S., gar keine Einwohner mit polnischer Muttersprache, von 29 Ortsteilen sogar 10, das sind 24 v. S. Dagegen gibt es nirgends Dörflchen ohne deutsche Einwohner. Die deutsche Bevölkerung ist ziemlich gleichmäßig über den Bezirk verteilt. Nur an der nördlichen Grenze in jenem kleinen Bezirk, der weil er nicht zum Distrikt Königsberg gehörte, schon 1466 unter polnische Oberhoheit kam, liegen einige Dörflchen mit geringer polnischer Mehrheit beisammen: Tschel, Sinterke und Tiefenau. Sonst weiß gerade die Gegend sowohl zum Kreis Zülchau wie nach Königsberg und Gumbiner hin keine geringe Mischungen auf. Die Bevölkerung ist deutsch und hängt mit dem früher gelegenen Teile des Kreises deshalb eng zusammen.

4. Der Kreis Königsberg ist bekanntlich umfangreicher und volkreicher als die drei anderen Kreise des Aufstammungsgebietes. Er zählt auf 1 042 Quadratkilometer 45 550 Einwohner, die zu 92 v. S. deutscher Nationalität sind. 50 194 Deutschen stehen nur 4 291 Polen gegenüber. Der Unterschied von Stadt und Land spielt in dieser Hinsicht nur eine geringe Rolle. Der Unterschied der deutschen Bevölkerung beträgt in den Städten 94, auf dem Lande 91.

5. Einen wirtschaftlich besonders wertvollen Teil des Aufstammungsgebietes bildet auch die Niederung am Weichsel und Nogat, welche den Strom auf seiner ganzen, das Aufstammungsgebiet verlassenden Strecke begleitet. Es handelt sich hier um ein äußerst fruchtbares und wertvolles landwirtschaftliches Gebiet, das allerdings viel Arbeit erfordert und eines besondern Schutzes gegen Überschwemmungen bedarf. Die produktiven Verhältnisse in dieser Niederung sind im folgenden besonders ermittelt, weil von polnischer Seite Behauptungen auf dieses Gebiet getrieben gemacht werden, die angesichts des ausgeprochen deutschen Charakters dieser Gegend völlig unannehmlich sind. Das Verhältnis zwischen Deutschen und Polen stellt sich in der Niederung wie folgt:

Gemeinde	Zusammen	Ortsamerikaner Bevölkerung	
		Deutsch	Polnisch
Kreis Marienwerder:			
Augschütz	150	32 = 21 v. S.	118 = 79 v. S.
Boggen	34	34 = 100	—
Buchin	245	191 = 78	53 = 22
Ellernbude	545	544 = 100	—
Gr. Guben	191	188 = 98	—
Gr. Niborn	395	396 = 99	29 = 7
Zell	1 560	1 355	200

Gemeinde	Zusgesamt	Ortsamerikaner Bevölkerung	
		Deutsch	Polnisch
Überrang			
Gr. Tarnobis	1 560	1 355	200
Gr. Zülau	70	66 = 94 v. S.	4 = 6 v. S.
Gr. Zülau	349	180 = 52	130 = 37
Gr. Zülau	233	192 = 82	39 = 17
Gr. Zülau	341	124 = 36	211 = 62
Kampfen	69	69 = 100	—
Kampfen	524	492 = 94	32 = 6
Kampfen	66	15 = 23	51 = 77
Kampfen	645	631 = 98	9 = 1
Kampfen	202	198 = 98	4 = 2
Kampfen	33	9 = 27	24 = 73
Kampfen	666	582 = 88	76 = 11
Kampfen	869	778 = 90	55 = 6
Kampfen	334	242 = 72	77 = 23
Kampfen	235	217 = 93	17 = 7
Kampfen	80	14 = 18	65 = 81
Kampfen	139	135 = 97	4 = 3
Kampfen	184	170 = 92	12 = 7
Kampfen	570	543 = 95	21 = 4
Kampfen	76	67 = 88	9 = 12
Kampfen	282	281 = 100	1 = 0
Kampfen	656	550 = 84	6 = 1
Kampfen	195	179 = 92	16 = 8
Kampfen	118	63 = 53	54 = 47
Kampfen	586	584 = 100	2 = 0
Kampfen	117	58 = 50	59 = 50
Kampfen	319	316 = 99	3 = 1
Kampfen	311	310 = 100	—
Kampfen	86	39 = 69	27 = 31
Kampfen	399	382 = 96	4 = 1
Kampfen	372	357 = 96	4 = 1
Kampfen	347	340 = 98	7 = 2
Kampfen	566	274 = 49	291 = 51
Kampfen	141	127 = 91	14 = 9
Kampfen	72	67 = 93	5 = 7
Kampfen	272	220 = 81	50 = 18
Kampfen	66	55 = 83	11 = 17
Kampfen	70	69 = 99	1 = 1
Kampfen	28	18 = 64	10 = 36
Kampfen	241	231 = 96	10 = 4
Kampfen	403	130 = 32	263 = 66
Zusgesamt	12 592	10 469 = 83 v. S.	1 902 = 15 v. S.

Zusgesamt umfasst die Niederung also 46 Dörflchen mit 12 592 Einwohnern, von denen 83 v. S. Deutsche und nur 15 v. S. Polen sind.

Das Gesamtgebiet der nationalen Zusammenfassung der Bevölkerung ist also folgendes: In allen vier Kreisen des Aufstammungsgebietes überwiegt die deutsche Bevölkerung bis polnische zum Teil um mehr als 80 v. S. Die Deutschen stellen die Hauptmasse der Bevölkerung der Städte dar, die für die Entwicklung des Gebietes von ausschlag-

die über den Reichsbuchstabschnitt von 17 v. S. hinaus sich der Wahl entziehen haben, so würden die Polen noch sehr viel stärker abnehmen. Denn danach würden sich im Kreise Esten nur rund 22 v. S. der Wahlberechtigten als Polen bekannt haben. In den Kreisen Marienburg und Marienwerder ist der Prozentfuß mit 7 und 9 1/2 v. S. noch erheblich geringer. Im Kreise Heiligenberg hat die polnische Partei zur Wahlbeteiligung bei dieser Indagationsverteilung überhaupt keinen Erfolg auszuweisen, da in diesen Kreisen nicht einmal der Reichsbuchstabschnitt von 17 v. S. sich der Stimme enthalten hat.

Sehr bemerkenswert ist, daß im Kreise Esten die Zahl der Wahlberechtigten, die sich bei der Rationalverteilungsbasis als Polen gezeigt haben, prozentual noch geringer ist, als die Zahl der Personen, die im Jahre 1912 für den polnischen Reichstagskandidaten gestimmt haben. Im Jahre 1912 haben nämlich die Polen im Kreise Esten 6276 gültige Stimmen abgegeben worden sind, übrigens haben, wie diese Zahl zeigt, die Polen auch im Jahre 1912 im Kreise Esten nicht einmal 1/10, sondern nur 27 v. S. der gültigen Stimmen erhalten.

Die Abweichung polnisch sprechender Personen vom polnischen Staatsgebieten ist itidem noch weiter fortgeschritten, wie sich namentlich bei den im Mai vorgenommenen Wahlen zur verfassunggebenden Versammlung im Reichsausschuß gezeigt hat. Besonders beachtenswert ist es hier, daß im südlichen Teil des Kreises Gr. Werder, in welchem 1910 27 v. S. polnisch sprechende Personen gewählt wurden, jetzt nur 3 v. S. der Wahlberechtigten die Liste der polnischen Partei gestimmt haben.

Diese Abnahme der polnischen Wähler, der bei der bevorstehenden Volksabstimmung aller Wahlberechtigt nach von neuem zu beobachten sein wird, hat eine Reihe von Ursachen, von denen hier nur die wichtigsten kurz angedeutet werden sollen. Die polnische Bevölkerung in Westpreußen und Polen trägt ein ganz anderes Gesicht als die polnische Kultur hat Sprache, Sitten, Rechtsgewohnheit und Sympathien auch der polnischen Bevölkerung unseres Gebietes hat beeinflusst. Viele polnisch sprechende Personen sind zwar der Rasse nach Polen, ihre Denkart aber nach der deutschen. Staatsbürger polnischer Sprache und wollen auch gar nichts anderes sein. In dieser Anschauungsweise sind sie durch die Erfahrungen befestigt worden, welche die ohne ihre Zustimmung abgetretenen Teile der Provinzen Westpreußen und Polen unter langwieriger Herrschaft gemacht haben. Unter dieser Herrschaft hat das geistliche deutsche Dominantum das Land teils freiwillig verlassen, teils verlassen müssen. Umwandlung und Unvergleichlichkeit haben überhand genommen, die Finanzen sind gerettet, die Wirtschaftskraft ist schwach, die Fähigkeit zum Wirtschaften gering. Das von Königsberg regierte Staatswesen läßt sich von dem Grundbesitz trennen, das nach der Macht geht. Es unterdrückt die benachteiligte Bevölkerung der Provinzen, deren wirtschaftliche Lage sich nach und nach verschlechtert. Die Provinzen werden immer mehr zu wirtschaftlichen Gebieten, deren Bevölkerung der abgetrennten Gebiete und lassen allmählich den Wunsch nach Befreiung von Königsberg laufen und immer lauter werden.

Alles das bleibt den Bewohnern unseres Abstammungsgebietes natürlich nicht verborgen und verleiht ihnen Einfluß auch auf diejenigen nicht, die sich ihrer Abstammungspatrie nach zum Polentum rechnen. So ist auch unter ihnen überall der Wunsch im Zunehmen, daß es besser sei, den Deutschen beizugehen, als sich in seiner Verlorenheit für die zum Schicksal der Provinzen bekannt hat, Frau zu bleiben und den Vorurteilen der nach noch in mittelalterlicher Anschauungsweise verhafteten neuen polnischen Staatsform zu unterliegen.

gebender Bedeutung sind. Auch in den ländlichen Ostpreußen haben die Polen sowohl als Bewohner wie als Grundbesitzer hinter den Deutschen beträchtlich zurück. Die überwiegende Mehrzahl der ländlichen Grundbesitzer ist in deutschen Besitz, die Polen nennen höchsten 7 v. S. der kleinste Betriebe ihre eigen. Genügt ist der Grundbesitz in den ländlichen Verhältnissen, so besonders in der Westpreußen, ganz in deutscher Hand. Die geringe wirtschaftliche Bedeutung der Polen tritt am deutlichsten in der geringen Zerstreuung der von ihnen bewohnten Gebiete hervor. Das Konzentration aber liegt somit am Pol, wirtschaftlicher Bedeutung und kultureller Entwicklungsfähigkeit das Polentum bei weitem. Es ist also nur recht und billig, wenn den Deutschen auch der politische Besitz des von ihnen zuerst und am stärksten besiedelten und kulturell gebildeten Gebietes verbleibt.

Bei der Verteilung des aus der vorstehenden Darstellung hervorgehenden Zahlenverhältnissen zwischen Deutschen und Polen ist nun aber noch ferner zu beachten, daß durchaus nicht alle Personen mit polnischer Muttersprache auch das Deutsche verstehen, in den angrenzenden, unter dem Einfluß von Göttern und Königsberg stehenden polnischen Staaten aufgehen. Viele von ihnen haben sich vielmehr durchaus als deutsche Staatsbürger angesehen. So hat sich schon bei den Wahlen zur Deutschen Nationalversammlung am 19. Januar 1919 gerade in den Kreisen, in denen die polnisch sprechende Bevölkerung verhältnismäßig zahlreich ist, gezeigt, daß die polnische Zugehörigkeit zum Polentum nicht auch das Bestreben zum polnischen Polentum nach sich zieht. Da die polnische Partei damals zur Teilnahme an der Wahlberechtigung nicht hat, ist die Zahl ihrer Anhänger aus der Ziffer der Wahlberechtigung selbst zu ersehen. In dem östlich der Westpreußen gelegenen Teile des Kreises Marienwerder haben 3.81 v. S. der Wahlberechtigten Bevölkerung ihre Stimme abgegeben, 19 v. S. haben somit an der Wahl nicht teilgenommen. Da nun ersatzgemäß mindestens 10 v. S. der Wahlberechtigten wegen Krankheit, Abwesenheit und sonstiger Verschwendung nicht zu wählen pflegen, haben sich also höchstens 9 v. S. aus politischen Gründen an der Wahl nicht beteiligt. Zufälliger stimmt dieser Prozentfuß mit dem zahlenmäßigen Anteil der Polen an der Bevölkerung des Kreises genau überein, auch er beträgt 9 v. S. Anders in Heiligenberg und Esten. Da im Kreise Heiligenberg 84 v. S. der Wahlberechtigten gewählt haben, beträgt abzüglich der insgesamt abgewiesenen 10 v. S. verbleibender Wähler der auf die Polen anzurechnende Teil der Wahlberechtigten Bevölkerung etwa 6 v. S., während nach der Zählung von 1910 8 v. S. der Bevölkerung des Kreises polnisch sprechen. Noch größer ist der Unterschied zwischen polnisch sprechenden und polnisch wählenden Personen im Kreise Esten. Während hier die Zahl der Personen mit polnischer Muttersprache im Jahre 1910 noch 42 v. S. betrug, haben sich bei der Wahl im Januar 1919 nur etwa 31 v. S. durch Wahlbeteiligung zum Polentum bekannt. Diese Zahlen erweisen unübersehbar, daß die polnisch dem Deutschen beizugehende Zählung der Polen hinter der Zahl der sich polnisch und kulturell zum Polentum bekennenden Personen auch im Kreise Esten weit zurückbleibt.

Es ist nun noch näher zu, so ist das Ergebnis der Rationalverteilungsbasis für die Polen sogar noch sehr viel ungünstiger, da sich bei den genannten Wahlen im Durchschnitt des ganzen Reiches 17 v. S. der Wahlberechtigten nicht an der Wahl beteiligt haben, während bei der oben vorgenommene Verteilung der Prozentfuß der Reichswähler gegenüber der Polen nur auf 10 v. S. angenommen worden war. Schätz man, was durchaus der Gerechtigkeit entsprechen würde, die Zahl der polnischen Stimmen in der Westpreußen, daß nur alle diejenigen Wahlberechtigten den Polen zugerechnet werden,

Es ist daher mit Bestimmtheit zu erwarten, daß auch in vielen Ostschiffen mit polnisch sprechender Mehrheit die größere Zahl der Abstammenden für Deutschland stimmen wird, und diese Entscheidung wird notwendig noch stärker ins Gewicht fallen müssen als die gegenwärtige nationale Zusammenfassung der Wähler. Dem möglicherweise die Wünsche und Interessen der Bevölkerung (Stimmzettel Seite 20).

IV. Wirtschaftliches.

a) Verkehr. Alle Wirtschaft ist letzten Endes abhängig von den Verkehrsbedingungen, der Verkehr wiederum bestimmt von der Lage der Oberflächengestaltung, dem Reichtum an Bodenschätzen, kurz den natürlichen Grundlagen wie andererseits von der Verteilung der Bevölkerung innerhalb und außerhalb des behandelten Gebietes. Hieraus ergeben sich Notwendigkeiten, die ohne erste Schätzung der Interessen eines Landes oder eines Gebietes nicht außer Acht gelassen werden dürfen.

Das Abstammungsgebiet gehört, wie schon bei der Betrachtung der geographischen Verhältnisse hervorgehoben wurde, zur norddeutschen Zirkulation, welche von Osten nach Westen von der ural-baltischen Crapante durchzogen wird.

Diese gravitiert als wirtschaftsgeographische Einheit von Osten nach Westen und teilt sich in die verschiedenen Stromgebiete der Weichsel, Oder, Elbe, Weser und des Rheins.

Die von Süden nach Norden verlaufenden Äste der Weichsel, Oder und Elbe werden aber ihrerseits durchschnitten durch das gewaltige Urtromtal der Weichsel, die in neuerer Zeit nicht wie heute bei Tansig, sondern bei Samburg in die Nordsee mündet. Diese Tatsache ist insofern von großer Bedeutung, als sie einen Ringriegel für die künftige Wirtschaftspolitik des gesamten Ostens bildet, soweit sie geographisch bedingt ist.

Das über Stromberg nach Westen verlaufende, bei Samburg mündende Urtromtal der Weichsel eignet sich in erster Linie für die Herstellung eines großen Stimmenswerkes nach Westen und bietet somit eine vollkommene und sehr bedeutsame natürliche Ergänzung zu den gleichfalls von Osten nach Westen verlaufenden Eisenbahnen.

Stimmungsverkehr.

In seinen engsten Zusammenhängen betrachtet liegt das Abstammungsgebiet angeschlossen an die größere Einheit der Provinz Ostpreußen als deren Verbindungsstück mit der Weichsel. Beide Landesteile, zwischen dem Memelstrom und der Weichsel liegend, bilden ein ununterbrochenes Ganzes, die vorhandenen Verkehrswege ein zusammenhängendes Netz. Es fehlt ursprünglich eine kassierte Verbindung mit dem norddeutschen Schiffsystem, nämlich eine schiffbare, aber das erwähnte Urtromtal der Weichsel bei Thorn, Stromberg, Vansberg, Kallin. Die nördliche von Marienburg bei Thorn über sich doppelt vergehende 1) über Stenig-Schneidemühl, wo sie mit der Linie über Stromberg-Berlin wieder zusammenstößt, und 2) über Tansig, Westphal-Elb-Stein, Berlin. Die zweite Abzweigung ist jedoch ungenügend, da sie verhältnismäßig länger ist, außerdem aber den wertvollsten Güterstrahlen in der Gegend seiner höchsten Erhebung einseitig überkreuzen muß.

Entsprechend diesen Verbindungen mit dem Westen, deren südliche, die Straße über St.-Gaul, Thorn, Stromberg gegenwärtig für den Verkehr nicht in Frage kommt, ist das Eisenbahnnetz für den Stimmungsverkehr bedingt. Es mündet nach dem Westen hin konzentrisch auf Marienburg. Infolge des Ausweichens der südlichen Linie ist Marien-

BIBLIOGRAFIA:

Archiwalia:

Archiwum Państwowe w Malborku:

- zesp.: Wydział Powiatowy w Malborku, syg. 9/60/0/-/543, Westpreussische Abstimmungsspende. Strassenbauten und Instandsetzungen, 1921–1922.
- zesp.: Wydział Powiatowy w Malborku, syg. 9/60/0/-/539, Treudank-Mittel zur Elektrisierung des Kreises, 1921–1922.
- zesp.: Wydział Powiatowy w Malborku, syg. 9/60/0/-/537, Abstimmungsspende Atztlich-soziale Fürsorge, 1920–1921.

Archiwum Państwowe w Olsztynie:

- zesp. Akta miasta Biskupiec Pomorski, syg. 42/248/0/-/568, Ausbesserung der Strassen aus Mitteln des Treudank, 1921.

Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie:

- *Das Abstimmungsgebiet Marienwerder in seinen geographischen und geschichtlichen Zusammenhängen. Eine Darstellung für die Interalliierte Kommission für Regierung und Volksabstimmung in Marienwerder*, Überreicht von Deutschen Ausschuss für Westpreußen, Zentralstelle der Arbeitsgemeinschaften der politischen Parteien im westpreußischen Abstimmungsgebiet, Marienwerder 1920, syg. XX HA Rep. 2 II Nr. 4268 Bd. 1.

Źródła drukowane:

Goerdeler, Löwel, Dr. Schuffels, Sommer, Weiß

- 1920 *Das Abstimmungsgebiet Marienwerder in seinen geographischen und geschichtlichen Zusammenhängen. Eine Darstellung für die Interalliierte Kommission für Regierung und Volksabstimmung in Marienwerder*, Überreicht von Deutschen Ausschuss für Westpreußen, Zentralstelle der Arbeitsgemeinschaften der politischen Parteien im westpreußischen Abstimmungsgebiet, Marienwerder.

- 1929 *Część II, Dział IX Prusy Wschodnie*, w: *Traktat pokoju między mocarstwami sprzymierzonymi i skojarzonymi i Niemcami, podpisano w Wersalu dnia 28 czerwca 1919 roku* art. 94–98, w: *Dz. U.* 1920 nr 35 poz. 200.

- 1989 *8.1.1918 r., Waszyngton, Tzw. 14 Punktów Wilsona zawarte w dorocznym orędziu Prezydenta USA do Kongresu*, w: Sierpowski Stanisław, *Źródła do historii powszechnej okresu międzywojennego. Tom pierwszy: 1917–1926*, Poznań.

Opracowania:

Kierski Kazimierz

- 1928 *Pomorze polskie, sprawa tzw. Korytarza*, Poznań.

Minakowski Jerzy

- 2010 *Baza artykułów dotyczących plebiscytu na Warmii, Mazurach i Powiślu w 1920 roku*, Olsztyn.

Stawecki Piotr, Wrzesiński Wojciech

- 1986 *Plebiscyty na Warmii, Mazurach i Powiślu w 1920 roku: Wybór źródeł* (Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie nr 95), Olsztyn.

Wrzesiński Wojciech

- 1974 *Plebiscyty na Warmii i Mazurach oraz na Powiślu w 1920 roku* (Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie nr 45), Olsztyn.

Strony internetowe:

- <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19200350200> (dostęp: 20 XII 2020).
- http://kwidzynopedia.pl/index.php/Karl_Friedrich_Goerdeler (dostęp: 22 XII 2020).
- http://www.heimatverein-wassenberg.de/images/Wassenberg/archiv/publikationen/heinrichs/Heinrichs-Der_Historiker_des_Wassenberger_Georg-Stiftes.pdf (dostęp: 22 XII 2020).